

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ПОЛІТОЛОГІЯ

**Методичні рекомендації до практичних занять та самостійної
роботи студентів усіх напрямів підготовки,
денної форми навчання**

Затверджено
на засіданні кафедри
філософії та соціально-
гуманітарних дисциплін
протокол № 1
від 30.08.2013 р.

Політологія. Методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи студентів усіх напрямів підготовки, денної форми навчання / Укладач Колеватов О.О. – Чернігів: ЧДТУ. – 2013. – 56 с.

Укладач: Колеватов Олексій Олександрович, кандидат історичних наук,
доцент

Відповідальний за випуск: Крук О.І., завідувач кафедри філософії та
соціально-гуманітарних дисциплін, кандидат
історичних наук, доцент

Рецензент: Легецька Лідія Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент
кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Чернігівського державного технологічного університету

Вступ

Політологія – порівняно нова навчальна дисципліна у вузах України, хоча політична думка зародилася дві з половиною тисячі років тому. Процеси радикальних політичних перетворень в Україні вимагають вивчення реального стану справ у суспільстві. Досвід молодшої української держави свідчить, що реформа політичної системи, активність громадян в управлінні справами суспільства і держави стримуються низьким рівнем політичної культури, а політична неосвіченість має дозволяти різним групам маніпулювати суспільною свідомістю, використовувати активність народу для досягнення своїх політичних цілей. Тому політична освіта і виховання громадян є сьогодні одною з найактуальніших проблем.

Курс «Політологія» сприяє підготовці майбутніх фахівців в усіх галузях суспільного життя і розрахований на формування у студентів політичної свідомості, знань про політичні процеси та зацікавленість політичними проблемами минулого і сучасності. Практичні заняття є однією з основних форм роботи студентів вищих навчальних закладів при вивченні вказаної дисципліни. Студенти повинні одержати навички і досвід аналізу суспільно-політичних явищ і процесів, що необхідно для чіткого визначення індивідуальних орієнтирів у застосуванні власних здібностей в умовах сучасного політизованого суспільства.

У процесі практичних занять студенти закріплюють знання. Зміст запропонованих планів практичних занять переслідує мету – допомогти студентам глибоко вивчити питання розвитку політичної думки і політичного життя на різних етапах історичного процесу, функціонування влади і політичних партій, проблем політичної культури і демократії, державотворчих процесів і сучасних політологічних концепцій, розвитку творчого мислення студентів, вміння їх самостійно опрацьовувати джерела і літературу, аналізувати і пояснювати зміст прочитаного, давати оцінку політичним явищам і процесам.

На практичних заняттях за допомогою викладача обговорюються проблеми з курсу, що вивчаються. Студенти безпосередньо беруть участь у дискусіях, зачитують повідомлення, виступають з рефератами. На практичному занятті один із студентів групи доповідає по одному з питань, викладених у плані практичного заняття, а також відповідає на поставлені студентами запитання. Якщо у відповіді допущено прогалини або помилки, інший студент доповнює й уточнює відповідь.

У методичних рекомендаціях визначена тематика практичних занять з методичними рекомендаціями, теми рефератів, а також подані ключові слова, поняття і терміни, питання для дискусії і завдання для самостійної роботи, вказана література методична і для поглибленого вивчення теми. Екзамен є підсумковою формою контролю знань студентів.

Методичні рекомендації відповідають змісту робочої програми з дисципліни «Політологія» та призначені для застосування в навчальному процесі студентами денної форми навчання під час аудиторних занять.

1 ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1.1 Політологія як наука і навчальна дисципліна

Політика як теорія, соціальне явище, наука і мистецтво. Необхідність і актуальність політології. Предмет політології. Політологія та інші галузі суспільствознавства. Політологія як інтегративна наука та суміжні галузі політичного знання: політична філософія, політична соціологія, політична історія, політична географія, політична антропологія та ін. Методологічні основи політології. Основні завдання та функції політології. Структура політології. Зростання ролі і значення науки про політику на сучасному етапі світового соціального розвитку, політичного і духовного оновлення України. Значення політології для формування політичної свідомості і культури студентів.

Тема 1.2 Основні віхи історії світової політичної думки

Зародження політичної думки у країнах Стародавнього Сходу. Політичні вчення Стародавньої Греції. Політичні погляди Сократа, Платона й Аристотеля. Політична думка і світоглядні ідеї Стародавнього Риму. Політико-правові погляди Цицерона. Політичні ідеї раннього християнства і Середньовіччя. Аврелій Августин. Фома Аквінський і його погляди на державу. Епоха Відродження – новий етап у розвитку політичної думки. Ніколо Макіавеллі – засновник світської політичної науки. Макіавеллізм.

Політичні концепції Нового часу. Політичне вчення Дж. Локка. Томас Гоббс про походження і сутність держави. Раціоналістичне трактування політики в працях французьких просвітників. Політико-правові вчення в Німеччині у XVIII – XIX ст. (І.Кант, Г.Гегель). Російська політична думка. Ліберальна політична думка: Б.Констан, Є.Бентам, А.Токвіль та ін. Виникнення і еволюція соціально-політичних утопій. Концепції Т.Мора, Т.Кампанелли, А.Сен-Сімона, Ш.Фур'є, Р.Оуена.

Виникнення та основні етапи розвитку політичної доктрини марксизму. В.І.Ленін про пролетарську партію, диктатуру пролетаріату, будівництво соціалізму в одній окремо взятій країні. М.Вебер як класик західної політології. «Теорія еліт» (Г.Моска, В.Перето, Р.Міхельс). Основні школи і течії сучасної зарубіжної політології.

Тема 1.3 Розвиток політичної думки в Україні

Владні відносини і політико-державницькі концепції мислителів Київської Русі. Морально-правові та релігійні уявлення про суспільство. Суспільно-політична думка у «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Повісті врем'яних літ», «Руській правді», «Повчанні» князя Володимира Мономаха. Вітчизняні політичні доктрини в Литовсько-Польській державі. Ідеї соціальної і національної рівності: С.Оріховський-Роксолан, Х.Філалет та ін. Суспільно-політичні погляди І.Вишенського.

Суспільно-політична думка і державотворчі процеси козацько-гетьманської доби (друга половина XVII – кінець XVIII ст.). Державотворча діяльність Б.Хмельницького. Конституція П.Орлика як втілення української державницької ідеї. Києво-Могилянська академія як центр українського відродження. Ідеї національної свободи у творчості Г.Сковороди.

Політична думка України XIX – поч. XX ст. Зародження українського лібералізму. Політичні ідеї членів Кирило-Мефодіївського братства. М.Драгоманов – основоположник політичної науки в Україні. І.Франко про історичний характер держави, політичної влади і демократії. Націонал-самостійницька концепція М.Міхновського. Національно-політична доктрина М.Грушевського. В.Винниченко про державну організацію і відродження української нації.

Українська політична думка 20 – 30-х рр. XX ст. Рух українських «шістдесятників». Політичні концепції вчених українського зарубіжжя (І.Лисяк-Рудницький та ін.). Формування і розвиток національної школи політології в сучасній Україні: утвердження політології як навчальної вузівської дисципліни, розвиток фундаментальних досліджень.

Тема 1.4 Політична влада і владні відносини

Влада як явище суспільного життя. Співвідношення державної і політичної влади. Основні концепції політичної влади (Р.Даль, Т.Парсонс, М.Вебер). Сутність політичної влади та її головні властивості. Функції влади. Легітимність, авторитет влади. Ресурси, межі і сила влади. Джерела влади та її носії.

Структура владних відносин і механізм здійснення політичної влади. Типи та види влади. Традиційні форми політичної влади: монархія, демократія, аристократія, технократія, охлократія, бюрократія, теократія, плутократія, елітократія. Зміст концепції поділу влади. Система стримувань і противаг. Законодавча, виконавча і судова влади. Конституційні положення політичної влади України.

Тема 1.5 Держава у політичній системі суспільства

Поняття, ознаки, історичні умови виникнення та теорії походження держави. Типи держави. Основні функції держави: внутрішні і зовнішні. Форми державного правління: монархія, республіка, парламентська монархія, президентська і парламентська республіки. Форми державного устрою: унітарні держави, федерації, конфедерації. Структура державного механізму управління. Державний апарат. Законодавчі, виконавчі і судові органи. Система центральних, регіональних і місцевих органів державного управління.

Тема 1.6 Політичні режими

Політичний режим як метод здійснення державної влади. Політичні режими: тоталітарний, авторитарний, демократичний. Типологія і динаміка політичних режимів. Основні риси політичного режиму в Україні на сучасному етапі.

Демократія як форма і спосіб організації суспільно-політичного життя. Демократія як гуманістична цінність. Сутнісні риси демократії як процесу, способу організації і функціонування суспільно-політичного життя та форми здійснення влади. Основні концепції та форми демократії. Конституційні гарантії демократії.

Тема 1.7 Політична система суспільства

Поняття і суть політичної системи. Характеристика структурних елементів політичної системи. Основні функції політичної системи. Типи політичних систем. Класичні уявлення про політичні системи (Т.Алмонд, Д.Істон). Політична система України на сучасному етапі.

Тема 1.8 Політичні еліти і політичне лідерство в політичному процесі

Сутність політичного елітизму і генеза цього поняття. Класичні теорії еліт (Г.Моска, В.Парето, Р.Міхельс). Обґрунтування явища політичної еліти у спадщині українських політичних мислителів. Функції і типологія політичної еліти. Шляхи формування політичної еліти. Політична еліта і демократія: дилема поєднання.

Природа і соціальна сутність політичного лідерства. Генеза класичних поглядів на політичне лідерство. Типологія політичного лідерства. Класифікація М.Вебера: традиційний, харизматичний і раціонально-легальний типи лідерства. Механізми формування політичного лідерства. Проблеми формування політичного лідерства в сучасній Україні.

Тема 1.9 Партійні та виборчі системи. Політичні партії та громадсько-політичні організації і рухи

Поняття політичної партії. Генеза і типологія політичних партій, їх функції в політичних системах сучасного суспільства. Сучасна класифікація політичних партій. Поняття партійної системи. Чинники що зумовлюють утворення партійних систем. Типологія партійних систем, особливості їх існування. Проблеми розвитку багатопартійної системи в Україні. Основні типи сучасних виборчих систем.

Місце і роль громадських організацій і рухів у політичній системі, їх типи і функції. Об'єктивні та суб'єктивні передумови і причини їх виникнення. Мета, завдання і організаційно-структурне забезпечення громадських організацій. Специфіка масових демократичних рухів (економічні, правозахисні, антивоєнні тощо), їх роль у політичному житті.

Тема 1.10 Основні ідеологічні течії та їх доктрини

Поняття ідеології та класичні уявлення про неї. Функції політичної ідеології. Основні ідейно-політичні течії сучасності. Лібералізм і неолібералізм. Консерватизм і неоконсерватизм. Марксизм і соціал-демократизм. Фашизм і неофашизм. Екстремізм. Анархізм і нацизм як різновид правового екстремізму. Тероризм – крайня форма політики екстремізму. Ідеологічні орієнтації українського суспільства.

Тема 1.11 Політична свідомість і політична культура

Політична свідомість як форма відображення політичного буття. Обумовленість політичної свідомості історичними, національними, соціально-економічними і культурними чинниками розвитку суспільства. Типи політичної свідомості. Характеристика розвитку та стану політичної свідомості в Україні.

Поняття і структура політичної культури. Єдність і специфіка структурних елементів політичної культури: політичної свідомості й політичної поведінки. Основні функції політичної культури. Особливості й суперечності української політичної культури.

Тема 1.12 Світова політика і міжнародні відносини

Особливості сучасних міжнародних відносин як різновиду суспільних відносин. Співвідношення внутрішньої та зовнішньої політики. Цілі, функції та засоби зовнішньої політики. Поняття глобальних проблем людства. Головні напрямки створення ефективної системи міжнародної безпеки у сучасних умовах. Міжнародні організації і їх роль у збереженні миру, безпеки, політичного консенсусу.

Україна в системі міжнародних політичних відносин та її місце в сучасному геополітичному просторі. Національні інтереси та національна безпека України. Основні напрямки та пріоритети зовнішньополітичної діяльності української держави. Зростання авторитету і відповідальності України у політичному вирішенні глобальних проблем сучасності.

2 ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Політологія як наука і навчальна дисципліна.

План

1. Становлення політології як науки і навчальної дисципліни.
2. Політологія в системі суспільних наук.
3. Предмет, об'єкт та структура політології.
4. Методи і функції політології.
5. Політика як теорія і соціальне явище.

Основні поняття теми: політика, політична сфера, політичні відносини, політологія, предмет і об'єкт політології.

Теми рефератів

1. Політологія, її місце і роль в системі суспільних наук.
2. Політика як наука і мистецтво.
3. М.Вебер про політику як покликання і професію.
4. Політика і економіка (взаємозв'язок і взаємодія).
5. Соціально-політичні відносини та їх особливість в Україні.
6. Зміст і характер політичних відносин в українському суспільстві.
7. Головні завдання розвитку політології в сучасній Україні.

Теми для дискусії

1. В чому суть політизації суспільного життя, які її причини в Україні?
2. В чому проявляється взаємозв'язок і відмінність між економікою і політикою?
3. Чому політику розглядають як науку і мистецтво?

Запитання для самоконтролю

1. Що вивчає політологія?
2. Як співвідносяться об'єкт і предмет політології?
3. Яка структура політології?
4. Якими методами користується політологія при вивченні свого предмету?
5. Які основні функції виконує політологія?
6. Яку роль відіграє політологія в житті суспільства?
7. Що таке політика? У чому суть політики як явища суспільного життя?

Завдання для самостійної роботи

Є багато визначень політики. Випишіть їх. Виберіть, яке з них Вам найбільш сподобалось. Аргументуйте Ваш вибір.

Література

1. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К., 1995.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избран. произв. – М., 1990.
3. Гаджиев К.С. Введение в политологию. – М., 2000.
4. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навч. посібник. – Львів., 2001. – С. 5-15.
5. Головатий М. Політика: об'єктивна необхідність чи пасинок суспільства // Урядовий кур'єр. – 2003. – 13 вересня.
6. Горбатенко І. Розвиток політології як навчальної дисципліни: здобутки, проблеми, перспективи // Генеза. – 2006. – № 1. – С. 129-133.
7. Горлич М.І. Політологія: наука про політику. – К., 2001.
8. Краснов Б.И. Политология как наука и учебная дисциплина // Социально-политический журнал. – 1995. – № 1.
9. Левківський К.М., Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Львів, 2004. – С. 13-24, 37-46.
10. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч. посібник. – К., 2001. – С. 14-34.
11. Політологія / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К., 2004. – С. 13-43.
12. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів, 1994. – С. 9-24.
13. Політологія в Україні: стан і перспективи розвитку. – К., 2000.
14. Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К., 2001. – С. 8-36.
15. Політологія: Підручник / За загальною ред. проф. Кремень В.Г., проф. Горлача М.І. – Х., 2002. – С. 9-26.
16. Політологія: Підручник для вищ. навч. закладів / За загальною ред. Ю.І. Кулагіна. – К., 2002. – С. 9-20.
17. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – К., 2001. – С. 11-37.
18. Політологія: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Керівник авт. кол. М.І. Панов. – К., 2005. – С. 12-30.
19. Політологія: лекційний курс і практикум: Навч. посібник / За ред. Т.В. Гончарук. – Тернопіль, 2009. – С. 12-29.
20. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студент. вищ. навч. закладів. – К., 1997.
21. Полохало В. Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії // Сучасність. – 1998. – № 7-8.
22. Рудич Ф.М. Наука про політику: сучасний стан та тенденції розвитку // Віче. – 2002. – № 5.
23. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – К., 2004. – С. 6-24.
24. Семке Н.М. Політологія. Модульний курс: навч. посібник. – Х., 2009. – С. 9-24.
25. Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Туренко В.В. Вступ до політології. – К., 1996. – Ч. I. Розд. I. § 2; Розд. II. § 1, 2.

26. Тягло О. Українська наука про політику. Спроба оцінки потенціалу // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 3-18.
27. Українська політологія: витоки та еволюція: Навч. посіб. / За ред. Ф.Кирилюка. – К., 1995.
28. Челлен Р. О политической науке, ее отношении с другими отраслями знания и об изучении политического пространства // Политические исследования. – 2005. – № 2. – С. 115-126.
29. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К., 2002. – С. 8-32.
30. Юрій М.Ф. Політологія. – К., 2005. – С. 7-16.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Це перше заняття в курсі політології. До нього необхідно віднестись серйозно і вдумливо. Необхідно привчити себе засвоювати категоріальний апарат. Навчитись складати свій короткий політологічний словник. Це значно полегшить подальшу роботу над складними темами курсу політології. Політологія – наука про закономірності діяльності з керівництва та управління суспільством на основі публічної влади.

Готуючись до першого питання зверніть увагу на те, що політологія є одночасно і молодою, і однією з найдавніших наук. Політичні погляди та ідеї існують з того часу, як суспільство набуло державно-організаційної форми. Проаналізуйте етапи становлення політології як науки. Спробуйте відповісти на запитання, чому ставлення до політології в СРСР почало змінюватися лише в період перебудови. Паралельно з формуванням і виокремленням політології як науки відбувалось і становлення її як навчальної дисципліни. Як така вона вперше з'явилася в університетах США в середині ХІХ ст. напередодні громадянської війни між Північчю і Півднем. Дайте відповідь на запитання, чому політологію почали викладати в університетах Європи лише з середини ХХ ст., а в СРСР – з 1989 р.

Під час вивчення другого питання треба мати на увазі, що політична сфера суспільного життя, політико-владні відносини, або політика, є об'єктом дослідження багатьох наук про суспільство, причому кожна з них має у цій сфері свій предмет і досліджує його притаманними їй методами й засобами. Проаналізуйте взаємодію політології з такими суспільно-гуманітарними науками: філософією, історією, соціологією, психологією, економікою, правознавством, географією, антропологією, теорією держава і права тощо.

Розмежування політології та інших наук, які вивчають політичну сферу суспільного життя, передбачає виокремлення предмета політології. Стосовно цього предмета існують різні судження. Визнаючи об'єктом політології політичну сферу суспільного життя, вчені висловлюють різні думки щодо її предмета. Одні вважають таким предметом владу, другі – політичну систему, треті – демократія, четверті – політичну культуру тощо.

Російські політологи Ф.Бурлацький і Г.Шахназаров вважають, що в центрі уваги політології перебувають проблеми політичної влади, її

природи і сутності, змісту та механізму здійснення. Останнім часом значного поширення набув системний підхід до вивчення предметного поля політології. На думку Ю.Шпака, Ж.Тощенко, В.Бабкіна та ін. предметом політології, як раціонального відображення політики, є закономірності політичного життя в усіх його виявах: зміст, структура і функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади. Охарактеризуйте інші підходи до визначення об'єкта і предмета політології.

Зверніть увагу, що політологія має певну внутрішню структуру, основними елементами якої є:

- теорія політики (включає вступ у політологію, розкриває філософсько-методологічні основи політики, політичних відносин);
- теорія політичних систем та їх елементів (держава, партії і громадські організації, політичні режими);
- теорія управління соціально-політичними процесами (включає форми і методи політичного керівництва і безпосереднього управління суспільством);
- теорія міжнародних відносин і світової політики;
- теорія політичних вчень і політичної ідеології (включає генезу політичної науки, роль і функції ідеології в системі політичної влади).

Готуючись до наступного питання зверніть увагу на те, що кожна наука використовує ту чи іншу сукупність методів та їхні конкретні різновиди залежно від об'єкта, предмета, характеру, мети дослідження. Важливими інструментами пізнання політичних явищ і процесів є методи політологічних досліджень. Методи, які використовує політологія, можна поділити на три групи. Розкрийте сутність цих методів.

- загальнофілософські (соціологічний, нормативно-ціннісний, структурно-функціональний, біхевіористський, системний, психологічний, інституційний, антропологічний, порівняльний, критично-діалектичний, історичний);
- загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція та дедукція, моделювання, теорія ігор, математичний, кібернетичний, прогностичний);
- методи емпіричних досліджень (використання статистики, аналіз документів, анкетне опитування, реальні спостереження політичних подій тощо).

Під час підготовки цього питання Вам слід мати на увазі, що в навчальній літературі з політології не знайдеться бодай двох підручників чи посібників, у яких виокремлювалися б однакові групи функцій того чи іншого політичного інституту чи процесу. Такі розбіжності пов'язані, з одного боку, з багатоманітністю напрямів впливу політичних інститутів і процесів на суспільство, а з іншого – з відсутністю єдиного підходу до виокремлення функцій, методологічних принципів і методичних прийомів їх визначення. Узагальнюючи наявні точки зору, можна виокремити сім основних функцій політології: теоретико-пізнавальну, методологічну,

світоглядну, прогностичну, інтегруючу, прикладну, виховну. Охарактеризуйте функції політології.

При вивченні п'ятого питання зверніть увагу на те, що «політика» є одним з найбільш неоднозначних термінів. Це виявляється насамперед у повсякденному житті, коли політикою називають будь-яку цілеспрямовану діяльність: мистецтво управління суспільством, громадську активність, сферу задоволення амбіційних і користололюбних прагнень людей тощо.

Неоднозначність побутових уявлень про політику пов'язана зі складністю й багатогранністю її виявів. Саме тому побутують різні наукові тлумачення, в яких політика постає як одна зі сфер життєдіяльності суспільства; система певних суспільних відносин, взаємодія класів, націй, держав між собою і з владою; сукупність дій, заходів, установ, за допомогою яких узгоджуються інтереси різних верств населення; участь у справах держави, у визначенні форм, завдань, змісту її діяльності; наміри, мета і способи дій правлячої еліти та її оточення; прояви хитрощів, обережності, таємничості, ухиянь, обачності.

Узагальнюючи вищезазначені іпостасі політики, можна запропонувати її наступне визначення. Політика – одна з найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, взаємин різних соціальних груп та індивідів щодо утримання й реалізації влади задля здійснення своїх суспільно значущих інтересів і потреб, вироблення обов'язкових для всього суспільства рішень. Спробуйте порівняти найбільш поширені визначення поняття «політика».

Аналізуючи політику як соціальне явище, з'ясуйте, які суб'єкти здійснюють вплив на політику та дайте характеристику суб'єктів політики: індивід; органи та ланки політичних організацій; держава з її інституціями; великі суспільні групи. Політика здійснює різні функції, що засвідчує її всеосяжний характер, неперервний вплив на суспільство й неперехідне значення для врегулювання суспільних відносин. Охарактеризуйте основні функції політики. Спробуйте проаналізувати взаємозв'язок політики з різними сферами суспільного життя: економікою, мораллю, правом, релігією, культурою, екологією тощо.

Тема 2. Основні віхи історії світової політичної думки

План

1. Проблеми держави в країнах стародавнього Сходу.
2. Суспільно-політичні доктрини античності.
3. Політичні вчення епох Раннього християнства і Середньовіччя.
4. Політична думка Нового часу.
5. Основні напрями західноєвропейської політичної думки XIX – поч. XX ст.
6. Проблемні підходи сучасної західної політології.

Основні поняття теми: теократія, деспотія, тімократія, демократія, олігархія, охлократія, поліс, політія, суспільний договір, суверенітет, макіавеллізм, монархія, абсолютизм, декларація, конституція, марксизм, комунізм, утопічний соціалізм.

Теми рефератів

1. Мораль і політика у вченнях стародавнього Китаю.
2. Політика і держава у працях Платона й Аристотеля.
3. Політична думка та світоглядні ідеї Стародавнього Риму.
4. Проблема розподілу влади в історії політичної думки.
5. Н.Макіавеллі – засновник світської політичної науки.
6. Трактатування політики в працях французьких просвітителів.
7. Політична доктрина Ш.Монтеск'є.
8. Проблема громадянського суспільства в творчості Гегеля.
9. Російська політична думка XIX ст.
10. Марксизм і політика.
11. Вклад М.Вебера у світову політичну думку.
12. Концепція держави і влади в творчості сучасних зарубіжних політологів.

Теми для дискусії

1. Згідно з Н.Макіавеллі, все, що служить цілям політики – добре, а все, що їм суперечить – погано. Чи відповідає таке світобачення гуманістичній політиці й науці? Ваші аргументи.
2. Утопісти Т.Мор і Т.Кампанелла дотримувалися принципу рівного розподілу матеріальних благ. Чим це пояснити?
3. Будь-яка людина, яка наділена владою, схильна нею зловживати (Ш.Монтеск'є).

Запитання для самоконтролю

1. Яку роль відіграють політичні знання, накопичені в минулому?
2. У чому відмінність політичних ідей Стародавнього Сходу від ідей Стародавньої Греції?
3. Які ідеї Аристотеля зближують його з сучасними ліберальними теоріями?
4. Які особливості розвитку політичних течій в епоху Середньовіччя?
5. Охарактеризуйте основні політико-правові ідеї Нового часу.
6. Що нового вніс у вчення про політику Н.Макіавеллі.
7. Як Ви ставитесь до вислову Н.Макіавеллі «мета виправдовує засоби»?
8. Яка відмінність у тлумаченні суспільної угоди між Т.Гоббсом, Дж. Локком і Ж.-Ж. Руссо?
9. В чому полягає сутність ідей про державу та право І.Канта та Г.Гегеля?
10. Розкрийте основні положення марксизму.
11. У чому обмеженість елітарних теорій В.Парето, Г.Моски і Р.Міхельса?
12. Як Ви вважаєте, які політичні теорії XX ст. є найбільш цінними з огляду на загальнолюдські ідеали?

Література

1. Азаркин Н., Левченко В. История политических учений. – М., 1994.
2. Антология мировой политической мысли: В 5 т. – М., 1997.
3. Аристотель. Политика: Соч. в 4-х томах. Т. 4. Кн. 4-6. – М., 1983.
4. Баталов Э.П. Американський лібералізм или о пользе изучения зарубежного опыта // Свободная мысль. – 1995. – № 3.
5. Бебик В.М. Основи теоретичної та практичної політології: Підручник. – К., 1994. – С. 7-20.
6. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М., 1998.
7. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К., 1995.
8. Борисов Л.П. Очерки истории политических учений. – М., 1997.
9. Виноградов И.Б. Политические идеи современности // Социально-политический журнал. – 1997. – № 1.
10. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навч. посібник. – Львів., 2001. – С. 16-34.
11. Гоббс Т. Левиафан: Соч. в 2 т. – М., 1991. – Т. 2.
12. Горлич М.І. Політологія: наука про політику. – К., 2001.
13. Дегтярев А.А. Основы политической теории. – М., 1998.
14. История политических и правовых учений / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2000.
15. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера / Ред. Є.Причепій. – К., 2002.
16. Конфуций. Изречения. Я верю в древность. – М., 1995.
17. Кузнецов В.М. Французский материализм XVIII в. – М., 1991.
18. Левківський К.М., Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Львів, 2004. – С. 25-36, 47-118.
19. Локк Дж. Два трактата о правлении // Соч. – Т. 3. – М., 1987.
20. Макарычев А.С. Постмодернизм и западная политическая наука // Социально-политический журнал. – 1996. – № 3.
21. Макиавелли. Государь. – К., 1990.
22. Мироненко О.М. Проблема права і свобод людини у давній політико-правовій думці. – К., 1995.
23. Монтескье Ш. О духе законов / Избр. произв. – М., 1995.
24. Мор Т. Утопия. – М., 1978.
25. О свободе. Антология западноевропейской классической либеральной мысли. – М., 1995.
26. Переломов Л.С. Слово Конфуция. – М., 1992.
27. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч. посібник. – К., 2001. – С. 35-71.
28. Платон. Держава. – К., 2005.
29. Політологія / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К., 2004. – С. 44-48, 70-80, 107-119, 156-182.
30. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів, 1994. – С. 25-78.
31. Політологія: Навч. посіб. / За заг. ред. М.В. Примуша. – К., 2004. – С. 26-29.

32. Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К., 1998. – С. 42-65
33. Політологія: Підручник / За загальною ред. проф. Кремень В.Г., проф. Горлача М.І. – Х., 2002. – С. 27-90.
34. Політологія: Підручник для вищ. навч. закладів / За загальною ред. Ю.І. Кулагіна. – К., 2002. – С. 20-63.
35. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – К., 2001. – С. 38-67.
36. Політологія: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Керівник авт. кол. М.І. Панов. – К., 2005. – С. 30-54.
37. Політологія: лекційний курс і практикум: Навч. посібник / За ред. Т.В. Гончарук. – Тернопіль, 2009. – С. 334-352.
38. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студент. вищ. навч. закладів. – К., 1997.
39. Політологія у запитаннях і відповідях: Навч. посіб. / За авт. ред. К.М.Лемківського. – К., 2003. – С. 15-18.
40. Полохало В. Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії // Сучасність. – 1998. – № 7-8.
41. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – К., 2004. – С. 25-50.
42. Руссо Ж.Ж. Общественный договор. – М., 1996.
43. Себайн Д., Торсон Т. Історія політичної думки / Пер. з англ. – К., 1997.
44. Семенов В.Г., Шульженко Ф.П. Формування ідеї громадянського суспільства та правової держави в західноєвропейській філософії XVII – XVIII ст. – К., 1995.
45. Семке Н.М. Політологія. Модульний курс: навч. посібник. – Х., 2009. – С. 25-60.
46. Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Туренко В.В. Вступ до політології. – К., 1996. – С. 60-277.
47. Тойнби А. Дж. Постижение истории. – М., 1992.
48. Фавр П. Политическая наука во Франции // Полис. – 1996. – № 6.
49. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К., 2002. – С. 33-92.
50. Юрій М.Ф. Політологія. – К., 2005. – С. 16-35.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Вивчення історії політичної думки важливе не тільки як історичний процес, а і як можливість глибокого розуміння і вирішення проблем сучасності. Фактично в цій темі ми розглядаємо передісторію політології.

Готуючись до першого питання практичного заняття студенту слід усвідомити, що процес виникнення світової політичної думки тісно пов'язаний з розвитком стародавніх держав як первісної форми організації влади. Зверніть увагу на те, що становлення і розвиток політичних ідей у всіх стародавніх народів сягає своїм корінням в джерела міфології і оперує міфологічно-релігійним уявленням про місце людини в світі. Серед джерел політичної думки необхідно виділити міфологію різних народів та

політико-правові документи: «Закони Хаммурапі» у Вавілоні, вчення персидського мислителя Заратустри, буддизм в Індії, конфуціанство, моїзм, легізм, даосизм в Китаї.

При вивченні наступного питання проаналізуйте суспільно-політичні доктрини Стародавніх Греції та Риму. Зверніть увагу, що вже на рубежі II та I тис. до н.е. в античній Греції почали формуватись суспільно-громадські центри, розвивалися політичні вчення. Доречно в даному контексті буде розглянути політичні вчення Солона, Демокріта, Піфагора та ін. Але більше уваги зверніть на вивчення розвитку політичної думки часів Платона та Аристотеля. Саме їм належить вчення про форми держави: правильні та неправильні.

Для Платона ідеальною формою держави виступала аристократія як правління декількох мудрих і старших філософів. Він також говорив про неправильні державні форми: тимократія, олігархія, демократія. Аристотель же піддав критиці вчення Платона про ідеальну державу і вважав політію, що ґрунтувалася на законах, найкращою формою держави. Спробуйте з'ясувати, чому Платон рішуче виступав проти демократії?

Розглядаючи політичну думку в Стародавньому Римі, зверніть увагу на зміст політичної доктрини Полібія, який вбачав успіх Риму у поєднанні трьох державних форм правління (царської, аристократичної, демократичної) та запропонував циклічну концепцію зміни шести форм держави. Спробуйте проаналізувати й політичні погляди Цицерона, який виступав противником повновладдя окремих осіб у республіці, зокрема проти монополізації влади. Цицерон заклав основи юридичного розуміння держави та обґрунтував республіканський принцип побудови держави

Під час вивчення третього питання зверніть увагу на те, що в епоху Середньовіччя домінували теологічні концепції держави, які проголошували: порядок панування і підпорядкування, встановлений Богом; тільки держава має право впливати на правителя, коригувати державну політику відповідно до принципу справедливості. Спробуйте охарактеризувати політичні погляди Аврелія Августина та Фоми Аквінського. Так, Ф.Аквінський намагався вчення Аристотеля підлаштувати до догм католицької церкви і вважав, що світській владі підпорядковані лише тіла людей, а не їх душі.

В епоху Відродження політична думка звільнилася від релігійного й етичного спрямування. Простежується прагнення філософів раціонально осмислити політичні явища і процеси. Найбільш яскравою особистістю цієї епохи був Нікколо Макіавеллі, який заклав розуміння політики, незалежно від релігійних і моральних основ, обґрунтував необхідність диктаторської влади для переходу від стану свавілля до республіки римського типу, розробив основні принципи політичного управління. Ідеологом централізованої держави був Жан Боден, який сформулював поняття державного суверенітету як єдиної, неподільної, вільної від обмеження і законів влади короля над громадянами і підданими. Дайте відповідь на

запитання – чому з’являються ідеї утопічного соціалізму Томаса Мора і Томмазо Кампанелли.

Готуючись до четвертого питання зверніть увагу на те, що дальший розвиток політичної теорії в країнах Європи проходить на фоні буржуазних революцій XVI – початку XIX ст. Мислителі Нового часу аналізували джерела демократичних революцій в Європі, піддавали аналізу соціальні процеси, що відбувалися, перетворюючи все в політичні доктрини та концепції. Батьком сучасної політології як науки вважають англійського філософа Томаса Гоббса. Він розглядав державу не божого походження явище, а як таку, що створюється людьми для того, щоб з її допомогою покінчити з «війною всіх проти всіх», позбутися страху незахищеності й постійної загрози насильницької смерті. Т.Гоббс був прихильником абсолютної монархії, де монарх має оберігати закони. На відмінну від Т.Гоббса, Джон Локк дає філософське обґрунтування обмеженої монархії. Він є засновником лібералізму.

Засновниками французького просвітництва були Шарль Луї Монтеск’є і Жан Жак Руссо. Концепція розподілу влади, сформульована Ш.Монтеск’є, передбачала поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, а також механізм їх стримування і противаг. Зокрема, він стверджував, що форми держави залежать від розміру території. Яка Ваша думка? Ж.-Ж. Руссо заклав основи концепції народного суверенітету, суть якої полягає в тому, що народ є джерелом і носієм державної влади. Він реалізує свій суверенітет через участь народу в законодавчому процесі.

Під впливом Великої Французької революції значних змін зазнало соціально-політичне життя Німеччини. Першим, хто в Німеччині приступив до систематичного обґрунтування лібералізму як ідейної платформи буржуазії, був видатний мислитель Еммануїл Кант. Суть правової держави за І.Кантом, у її відповідності праву, а не піклуванні про соціальні потреби людей. Громадянське суспільство, за другим представником німецької класичної філософії Георгом Вільгельмом Фрідріхом Гегелем, – це система суспільних інститутів, що в рамках правових відносин захищають інтереси особи і груп на державному рівні.

При вивченні наступного питання спробуйте проаналізувати основні напрями західноєвропейської політичної думки XIX – початку XX ст.: класичний лібералізм (Бенжамен Констан, Алексіс де Токвіль, Ієремія Бентам), критично-утопічний соціалізм (Сен-Сімон, Шарль Фур’є, Роберт Оуен), марксизм (Карл Маркс, Фрідріх Енгельс, Володимир Ілліч Ленін), елітизм (Гаєтано Моска, Вільфредо Парето, Роберт Міхельс).

Готуючись до останнього питання зверніть увагу на те, що особливостями розвитку політичної думки XX ст. є: широке застосування соціологічного підходу до аналізу витоків і змісту політичних процесів; розвиток позитивістського підходу до політичних явищ і неопозитивізму, прагматизму; розробка і застосування антропологічного підходу, політичного психоаналізу, біхевіоризму; становлення системного методу; поява порівняльної політології.

Тема 3. Розвиток політичної думки в Україні

План

1. Політичні погляди Київської Русі.
2. Політична думка в Україні в період панування Речі Посполитої (кінець XVI – початок XVII ст.).
3. Розвиток національної ідеї і державотворчі процеси періоду козацько-гетьманської доби.
4. Проблеми демократії, держави та політичних відносин в суспільній думці України XIX – початку XX ст.
5. Основні напрями розвитку української політичної думки у першій половині XX ст. (соціалізм, націоналізм, консерватизм, націонал-комунізм).
6. Політичні ідеї українців на теренах СРСР та в еміграції. Формування і розвиток національної школи політології у сучасній Україні.

Основні поняття теми: самоврядування, автономія, федералізм, унія, освічений абсолютизм, національна держава, націократія, класократична монархія.

Теми рефератів

1. «Слово про закон і благодать» Іларіона – перший на Русі політичний трактат.
2. Б.Хмельницький – державний діяч, дипломат.
3. Києво-Могилянська академія як центр українського відродження.
4. Роль «Конституції та Виводу прав України» П.Орлика у розвитку політичної думки в Україні.
5. Духовно-моральний підхід до політики у поглядах Г.Сковороди.
6. Т.Шевченко про російську імперіалістичну політику (твори «Містерія», «Великий льох», «Розрита могила», «Кавказ»).
7. Погляди М.Грушевського на минуле, сучасне та майбутнє Української держави.
8. В.Винниченко про державну організацію і національне відродження України.
9. Роль українських шістдесятників у формуванні сучасної політичної науки в Україні.
10. Політична думка української еміграції XX ст.
11. Політична наука в сучасній Україні, суспільно-політичне значення і головні тенденції розвитку.

Тема для дискусії

Дилема «рівність – свобода» в історії української політичної думки.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте етапи становлення української політичної думки.
2. Які джерела характеризують політичну думку Київської Русі?

3. Які основні складові державної влади часів Б.Хмельницького?
4. Які принципи суспільно-політичного устрою закладено в Конституції П.Орлика?
5. Чому Києво-Могилянська академія визнана як центр українського відродження?
6. Назвіть засадничі ідеї Кирило-Мефодіївського братства.
7. Які політичні ідеї висловлював Г.Сковорода?
8. Проаналізуйте вклад М.Костомарова та М.Драгоманова у розвиток політичної науки в Україні?
9. Чому федералістська концепція мала більше прихильників у порівнянні із самостійницькою?
10. Охарактеризуйте політико-державну концепцію М.Грушевського.
11. Розкрийте зміст політичних ідей М.Міхновського і В.Липинського.
12. В чому суть концепції українського комунізму?
13. Які характерні риси інтегрального націоналізму Д.Донцова?
14. Визначте місце політичної думки України у скарбниці світових політичних вчень.
15. У чому полягали основні принципи правозахисного руху в Україні?

Завдання для самостійної роботи

1. Назвіть ідеологів революційної демократії в Україні. Які ідеї вони висловлювали.
2. Порівняйте шляхи розв'язання національної проблеми І.Франко, В.Липинським та Д.Донцовим.

Література

1. Борисов Л.П. Очерки истории политических учений. – М., 1997.
2. Винниченко В.К. Відродження нації: У 3 т. – К., 1991.
3. Винниченко В.К. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991.
4. Воронкова В.Г., Ясыр Н.Д. Зарождение и эволюция либерализма в Украине в XIX – начале XX в. – Донецк, 1993.
5. Гелей С.Д. Консервативна течія в політичній думці України XIX ст. – Львів, 1996.
6. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навч. посібник. – Львів., 2001. – С. 34-53.
7. Гелів С.Д. Українська консервативна політологічна думка першої половини XX ст. – Львів, 1998.
8. Горлич М.І. Політологія: наука про політику. – К., 2001.
9. Грушевський М. На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К., 1991.
10. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К., 1991.
11. Гунчак Т. Україна: перша половина XX ст. Нариси політичної історії. – К., 1990.
12. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991.
13. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К., 1993.
14. Донцов Д. Націоналізм. – Дрогобич, 1992.

15. Драгоманов М.П. Положение и задачи науки древней истории: Избранные произведения. – К., 1991.
16. Зайцев О. Український націоналізм і фашизм (1920-30-ті рр.) // Українські варіанти. – 1998. – № 1.
17. Історія суспільної думки України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Хрестоматія. – Дніпропетровськ, 1994.
18. Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття). – К., 1998.
19. Кармазіна М. Світ ідей Миколи Міхновського // Нова політика. – 1998. – № 6.
20. Костомаров М.І. «Закон Божий» (Книга буття українського народу). – К., 1991.
21. Левенець М.А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки. Проблеми становлення та розвитку. – К., 2001.
22. Левківський К.М., Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Львів, 2004. – С. 119-132.
23. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, 1991.
24. Міхновський М. Самостійна Україна. – К., 1994.
25. Мироненко О.М. Права і свободи людини у доробку українських мислителів ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1995.
26. Оріховський С. Напучення польському королю Сигізмунду Августу // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія. – К., 1995.
27. Орлик П. Вивід прав України // Антонович О.М. Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі. – К., 1993.
28. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч. посібник. – К., 2001. – С. 72-84.
29. Повість врем'яних літ: Літопис. – К., 1990.
30. Політологія / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К., 2004. – С. 56-70, 80-106, 119-156.
31. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів, 1994. – С. 79-136.
32. Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.: Хрестоматія / За ред. О.І.Семківа. – Львів, 1996.
33. Політологія: лекційний курс і практикум: Навч. посібник / За ред. Т.В. Гончарук. – Тернопіль, 2009. – С. 353-375.
34. Політологія: Навч. посіб. / За заг. ред. М.В. Примуша. – К., 2004.
35. Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К., 2001. – С. 38-56.
36. Політологія: Підручник / За загальною ред. проф. Кремень В.Г., проф. Горлача М.І. – Х., 2002. – С. 91-124.
37. Політологія: Підручник для вищ. навч. закладів / За загальною ред. Ю.І. Кулагіна. – К., 2002. – С. 63-95.
38. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – К., 2001. – С. 68-88, 103-122.
39. Політологія: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Керівник авт. кол. М.І. Панов. – К., 2005. – С. 55-82.

40. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студент. вищ. навч. закладів. – К., 1997.
41. Політологія у запитаннях і відповідях: Навч. посіб. / За авт. ред. К.М.Лемківського. – К., 2003. – С. 18-25.
42. Полохало В. Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії // Сучасність. – 1998. – № 7-8.
43. Посткоммунистические трансформации: Векторы, направления, содержание. – Х., 2004.
44. Потульницький В.А. Теорія української політології: Курс лекцій. – К., 1998.
45. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – К., 2004. – С. 51-80.
46. Світова та вітчизняна етнодержавницька думка. – К., 1997.
47. Семке Н.М. Політологія. Модульний курс: навч. посібник. – Х., 2009. – С. 25-60.
48. Скакун О.Ф. Драгоманов как политический мыслитель. – Х., 1993.
49. Скакун О.Ф. Прогресивна політико-правова думка на Україні (ІХ ст. – 1917 р.). – К., 1990.
50. Слово о полку Ігоревім. – К., 1989.
51. Томенко М. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. – К., 1995.
52. Українська політологія: витоки та еволюція / За ред. Ф. Кирилюка. – К., 1995.
53. Филалет Х. Апокрисис // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1992.
54. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К., 2002. – С. 93-148.
- 55.Юрій М.Ф. Політологія. – К., 2005. – С. 36-63.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Сучасний стан української нації і держави є логічним наслідком не освоєння, не усвідомлення свого минулого, теорії і практики історико-політичного процесу попередніх століть. З огляду на це, а також враховуючи і той факт, що за радянських часів інтелектуальна спадщина українців проголошувалась непринятною і підлягала винесенню за межі культурної пам'яті, вивчення історії української політичної думки є актуальним.

При вивченні першого питання зверніть увагу на те, що політична думка Київської Русі розвивалася під впливом політико-правової думки Візантії і проявилась у двох концепціях: «богоугодного володаря» та «князівського одновладдя». В цей час домінувала ідея необхідності об'єднання руських земель і припинення міжусобної боротьби. Політичні ідеї мислителів Київської Русі були викладені в таких основних джерелах: «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Повість временних літ» Нестора, «Руська правда» Ярослава Мудрого, «Повчання» Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігоревім».

Готуючись до другого питання слід звернути увагу на те, що на зміну бурхливому розвитку Київської середньовічної держави з її досягненнями в усіх галузях суспільного життя приходить період занепаду, тривалого іноземного поневолення багатьох її земель. В цей період (кінець XVI – початок XVII ст.) відбувається поступове визволення політичної науки від теології, відстоювання принципу невтручання церкви у державні справи (С.Оріховський-Роксолан). Політична думка була в основному представлена полемічною, культурно-освітньою літературою. Спробуйте проаналізувати два напрямки, які співіснували паралельно: перший – орієнтований на унію православної та католицької церков (П.Скарга); другий – антиуніатські ідеї, акцент на необхідності реформ православної церкви (Х.Філалет, І.Вишенський).

Під час вивчення третього питання зверніть увагу на те, що для політичної думки періоду козацько-гетьманської доби характерний синтез традиціоналізму і новаторства, покладений в основу відновлення української державності. Спробуйте дати відповідь на запитання, яке значення мала «Конституція» Пилипа Орлика для розвитку ідеї відновлення української державності і чому вона не набула чинності.

Велике значення у розвиток політичної думки того часу мали погляди викладачів Острозької школи та Києво-Могилянської академії. Зверніть увагу на погляди П.Могили, Г.Сковороди, С.Яворського, І.Гізеля, Ф.Прокоповича та ін. Зокрема, Ф.Прокопович розробив концепцію держави освіченого абсолютизму, згідно з якою влада монарха передана йому народом унаслідок договору, є необмеженою і вільною від договірних зобов'язань, народ не має права не тільки на повстання, а й посягати на владу правителя.

При вивченні наступного питання зверніть увагу на те, що важливою віхою в розвитку української політичної думки цього часу стала діяльність Кирило-Мефодіївського братства та політичні ідеї його учасників (М.Костомарова, Т.Шевченка, П.Куліша та ін.). Серед програмних документів братства був статут «Закон Божий» (Книга буття українського народу), у якому визначалась основна мета – духовне та політичне єднання слов'янських народів. При цьому зазначалось, що в разі створення слов'янської федерації кожен народ збереже свою самостійність і матиме народне правління. Форми правління, законодавство, право власності та освіта базуватимуться на християнських цінностях. Спробуйте проаналізувати діяльність мислителів, які продовжили демократичні традиції братства: М.Драгоманов, С.Подолінський, І.Франко та ін.

Під час вивчення п'ятого питання спробуйте проаналізувати основні напрями розвитку української політичної думки у першій половині XX ст.: соціалізм (М.Грушевський, В.Винниченко), консерватизм (В.Липинський, С.Томашівський, В.Кучабський), націоналізм (М.Міхновський, Д.Донцов, М.Сціборський), націонал-комунізм (М.Хвильовий). Для кращого засвоєння матеріалу спробуйте скласти порівняльну таблицю по цим основним напрямкам.

Готуючись до останнього питання слід звернути увагу на те, що трагічна смерть М.Хвильового на початку 30-х рр. ХХ ст. мовби поставила крапку в розвитку незалежної суспільно-політичної думки підрадянської України. Відновилась вона тільки через кілька десятиліть, під час хрущовської відлиги. Спробуйте відповісти на запитання, яка роль «шістдесятників» у відновленні політичної активності на українських землях. Проаналізуйте значення Української групи сприяння виконання гельсінських домовленостей у розвитку правозахисного руху на Україні. Також при розгляді цього питання слід звернути увагу і на діяльність українців в еміграції, зокрема І.Лисяк-Рудницького.

Тема 4. Політична влада і владні відносини. Політична система суспільства

План

1. Влада як явище суспільного життя.
2. Основні концепції політичної влади.
3. Ресурси, форми та легітимність політичної влади.
4. Поняття і структура політичної системи.
5. Функції й типологія політичних систем.
6. Становлення та реформування політичної системи України.

Основні поняття теми: політична влада, державна влада, суб'єкти влади, об'єкти влади, політичний процес, політична система, політичні інститути, групи інтересів, засоби масової інформації.

Теми рефератів

1. Людина і влада.
2. Анархістські концепції влади.
3. Міцна влада - що це таке?
4. Природа тоталітарної влади.
5. Концепція влади М.Вебера.
6. Сучасні концептуальні підходи до проблем політичної влади.
7. Політична та економічна влада: особливості, взаємозв'язок, взаємодія.
8. Влада і опозиція в Україні.
9. Політична влада в Україні.
10. Порівняльний аналіз політичної системи за проектом Конституції гетьмана Пилипа Орлика та Української Народної Республіки.
11. Політична система США і Великобританії.
12. Політична система КНР.
13. Політичні системи країн «третього світу».
14. Політична системи як механізм функціонування владних відносин у суспільстві.
15. Механізм функціонування політичної системи суспільства.

Теми для дискусії

1. Чи можливе існування суспільства без влади?
2. Влада людини над людиною, якої б форми вона не набувала, є пригнобленням. (П.Прудон)
3. Які фактори, на вашу думку, справляють більший вплив на механізм функціонування політичної системи: внутрішні (економічні, соціальні, духовно-моральні) чи зовнішні (міжнародні, географічні та ін.)? Аргументуйте свою відповідь.
4. Яке місце посідає церква в державі і як вона впливає на функціонування політичної системи?

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність влади і владних відносин?
2. Які особливості має політична влада?
3. Охарактеризуйте основні концепції політичної влади.
4. Що таке ресурси влади?
5. Визначте функції політичної влади.
6. Що слід розуміти під легітимністю влади і які Ви знаєте типи легітимності?
7. Чому в Україні відбувається жорстока боротьба між гілками влади у постконституційний період?
8. В чому Ви вбачаєте слабкість механізму стримування і противаги у розподілі політичної влади в Україні?
9. Які види легітимності влади переважають в Україні? Обґрунтуйте свою точку зору.
10. Що являє собою політична система суспільства?
11. Визначте місце і роль засобів масової інформації в політичній системі суспільства. Чи вважаєте Ви правомірним визначення ЗМІ як «четвертої влади»?
12. Дайте характеристику основним функціям політичної системи суспільства?
13. Назвіть та охарактеризуйте типи сучасних політичних систем.
14. Охарактеризуйте політичну систему України, визначить основні її ознаки.
15. Елементи яких систем поєднує політична система України?

Завдання для самостійної роботи

1. Зробіть порівняльний аналіз існуючих визначень влади.
2. Зробіть порівняльний аналіз моделі політичних систем Д.Істона і Г.Алмонда.
3. З'ясуйте основні стабілізуючі фактори функціонування політичної системи.

Література

1. Алексеева Т. Легітимність влади у період транзиту // Політична думка. – 1998. – № 3-4.
2. Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна. – К., 2000.
3. Бойко-Бойчук Л. Методика синергетичного аналізу соціально-політичних систем (Теоретичний аспект) // Людина і політика. – 2004. – № 4. – С. 92-105.
4. Висоцкий А.Ю. Легитимность: анализ понятия // Грані. – 2003. – № 1. – С. 109-113.
5. Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 3-20.
6. Воронов І. Громадянське суспільство і влада // Людина і політика. – 2003. – № 1.
7. Воронов І.О. Феномен влади: горизонти людського і політичного виміру. – К., 2005.
8. Гаджиев К.С. Введение в политологию. – М., 2000.
9. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навч. посібник. – Львів., 2001. – С. 53-80.
10. Горлич М.І. Політологія: наука про політику. – К., 2001.
11. Журавський В.С. Політична система України: Проблеми становлення і розвитку (правовий аспект). – К., 1999.
12. Завершинский К.Ф. Легитимность: генезис, становление и развитие концепта // Политические исследования. – 2001. – № 2. – С. 113-131.
13. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС: Порівняльний аналіз. – К., 1998.
14. Каспрук В. Метаморфози і метастази української влади // Сучасність. – 1999. – № 10.
15. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1996.
16. Ледяев В.Г. Власть: Концептуальный анализ // Политические исследования. – 2000. – № 1.
17. Ледяев В.Г. Формы власти: типологический анализ // Политические исследования. – 2000. – № 2.
18. Левківський К.М., Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Львів, 2004. – С. 143-151, 200-211.
19. Макеев С. Десятирічна криза легітимності правлячих сил // Політична думка. – 2001. – № 3.
20. Метельова Т. Казковий вибір українського богатиря: Олігархія чи авторитаризм // Сучасність. – 2001. – № 7-8.
21. Мишин В.М. Механизм ответственности власти. – Днепропетровск, 2001.
22. Нижник Н. Верховна Рада і Кабінет Міністрів: Правила симетрії // Віче. – 2002. – № 4.
23. Пахарев А. Пострадянський авторитаризм: Куди йдемо? // Віче. – 2001. – № 7.

24. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч. посібник. – К., 2001. – С. 96-104, 158-169.
25. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.М.Рудича: Навч. посіб. – К., 2002.
26. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: Навч. посіб. / За ред. Ф.М.Рудича. – К., 2002.
27. Політологія / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К., 2004. – С. 183-198, 428-448.
28. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів, 1994. – С. 137-152, 253-261.
29. Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К., 2001. – С. 226-254.
30. Політологія: Підручник / За загальною ред. проф. Кремень В.Г., проф. Горлача М.І. – Х., 2002. – С. 125-188.
31. Політологія: Підручник для вищ. навч. закладів / За загальною ред. Ю.І. Кулагіна. – К., 2002. – С. 117-131, 145-157.
32. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – К., 2001. – С. 208-240.
33. Політологія: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Керівник авт. кол. М.І. Панов. – К., 2005. – С. 82-115.
34. Політологія: лекційний курс і практикум: Навч. посібник / За ред. Т.В. Гончарук. – Тернопіль, 2009. – С. 30-51, 74-88..
35. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студент. вищ. навч. закладів. – К., 1997.
36. Пролєєв С.В. Метафізика влади. – К., 2006.
37. Реутов Е.В. Общество и власть. Кризис легитимности? // Социологические исследования. – 2006. – № 1. – С. 82-88.
38. Розова Т.В., Барков В.Ю. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: Монографія. – Одеса, 2003.
39. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – К., 2004. – С. 82-138.
40. Семке Н.М. Політологія. Модульний курс: навч. посібник. – Х., 2009. – С. 77-91, 141-154.
41. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира / Под ред. В.С.Бакирова, Н.И.Сазонова. – Х., 2005.
42. Троян С.С. Порівняльні політичні системи сучасності: Навч. посіб. – К., 2003.
43. Фісун О. Типології політичних систем: основні підходи // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 39-50.
44. Фурман Д.Е. Наша политическая система и ее циклы // Свободная мысль. – ХХL. – 2003. – № 11. – С. 9-30.
45. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К., 2002. – С. 171-197, 220-244.
46. Эндрейн Ч.Р. Сравнительный анализ политической системы. – М., 2000.
47. Юрій М.Ф. Політологія. – К., 2005. – С. 79-103.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Під час вивчення першого питання зверніть увагу на те, що влада є ядром політики. Вона виникла з появою людського суспільства і супроводжує його весь подальший розвиток. Влада виступає і як теоретичне поняття, і як практична реальність. Влада – це можливість, здатність одних соціальних суб'єктів здійснювати свою волю, впливати на інших з допомогою примусу, права, авторитету.

Існує політична, економічна, духовна, сімейна влада, тому при вивченні зверніть увагу на суттєві ознаки політичної влади, що відрізняють її від інших видів влади. До цих ознак відносяться: верховенство, публічність, моно центричність, легальність та різноманіття її ресурсів. Спробуйте дати відповідь на питання, що спільного та відмінного між політичною і державною владою. Важливим аргументом влади є її функції: інтегративна, регулятивна, мотиваційна, консолідуюча, стабілізаційна. Функціонування влади у політичній системі є фактором і умовою саморозвитку і розвитку всіх інших елементів політичної системи.

Готуючись до другого питання слід звернути увагу на те, що політична влада є багатоманітним суспільним явищем. Розкриттю цієї багатоманітності, різних сторін та аспектів політичної влади сприяють різні концепції влади, основними з яких є телеологічна, реляціоністська, системна, біхевіористська, психологічна. Спробуйте проаналізувати ці та інші концепції щодо виникнення й розвитку влади.

При вивченні наступного питання зверніть увагу на те, що найважливішою соціальною причиною підпорядкування одних людей іншим є нерівномірний розподіл ресурсів влади. Під ресурсами влади нерідко розуміють засоби її здійснення, однак цей термін дещо ширший. Спробуйте самостійно дати визначення поняттю «ресурси влади». За характером ресурси поділяються на утилітарні, примусові та нормативні; відповідно до основних сфер життєдіяльності суспільства на економічні, соціальні й духовно-інформаційні.

Використання ресурсів влади перетворює її з можливої на дійсну, яка може виявлятися в таких формах, як панування, керівництво, управління та контроль. Спробуйте проаналізувати ці форми влади. Примусовий характер політичної влади, негативний відтінок у сприйнятті її суспільною свідомістю породжують проблему легітимності влади. Зверніть увагу на ознаки легітимності влади та основні її типи.

Готуючись до четвертого питання треба мати на увазі, що політична система суспільства – одна з найскладніших категорій політології. Починаючи з 50-х рр. ХХ ст. в політичній науці широко розповсюджується поняття «політична система». Політична система суспільства – інтегрована сукупність політичних інститутів, покликаних виконувати політичні функції, щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок у життєдіяльності суспільства. Спробуйте відповісти на запитання, що відрізняє політичну систему від інших систем.

Важливим в даному питанні буде аналіз моделей політичної системи, розроблених Д.Істоном та Г.Алмондом і порівняння їх поглядів. Для повноти характеристики потрібно визначити структуру політичної системи. Складовими частинами політичної системи є: політичні відносини; політична організація суспільства (державно-правові органи, політичні партії, політичні рухи, масові суспільні організації, трудові колективи та об'єднання); засоби масової інформації, політичні принципи й норми; політична свідомість і культура.

При вивченні п'ятого питання зверніть увагу на те, що сутність політичної системи виявляється через функції: визначення цілей і завдань суспільства; захист і задоволення інтересів панівного класу, певної верстви, групи; поєднання інтересів різних груп населення і загальнолюдських цінностей; вплив на інші підсистеми суспільства; забезпечення стабільності розвитку економіки і суспільно-політичної системи у цілому; захист інтересів суспільства і його безпеки у міжнародних взаємовідносинах; мобілізація ресурсів; владнополітична інтеграція суспільства.

Розглядаючи це питання зосередьте увагу на різноманітності політичних систем у світі. Зверніть увагу на відмінності політичних систем у залежності від рівня розвитку суспільства. Спробуйте проаналізувати типологію політичних систем за античними мислителями, марксистами, Ж.Блонделем та Г.Алмондом. Політичні системи країн сучасного світу діляться на: політичні системи розвинутих країн; країн Східної Європи; країн, що розвиваються; соціалістичних країн; держав – колишніх республік Радянського Союзу.

Шосте питання присвячене проблемам становлення та реформування політичної системи України. Сьогодні в нашій державі відбувається активний процес становлення нового типу політичної системи, що відображається у формуванні системи органів місцевого самоврядування, поділі політичної влади, наявності механізму стримувань і противаг тощо. Однак на процес її формування впливають негативні чинники. Спробуйте визначити та проаналізувати ці чинники. Зосередьте свою увагу на основних напрямках формування і розвитку нової політичної системи України.

Тема 5. Держава у політичній системі суспільства

План

1. Сутність і ознаки держави, теорії її походження.
2. Функції, структура і типи держави.
3. Вищі органи сучасної держави.
4. Форми державного правління і державного устрою.
5. Процес державотворення в Україні.

Основні поняття теми: держава, суверенітет, форма державного правління, монархія, республіка, форма державного устрою, унітарна держава, федерація, конфедерація, соціальна держава, правова держава, президент, парламент, уряд.

Теми рефератів

1. Суспільний договір і виникнення держави.
2. Запорізька Січ: традиції української державності.
3. Державність і анархія. Чи сучасні сьогодні П.Ткачов, І.Бакунін.
4. Теорія держави в роботах Б.Кистяковського.
5. Виникнення української державності.
6. Державність і теорія поділу влади.
7. Г.Спенсер про особу і державу.
8. Основні риси правової держави.
9. Істотні риси та особливості новітніх держав.

Теми для дискусії

1. Чи узгоджуються принципи демократії з монархічною формою правління?
2. Держава «загального благоденства» – утопія чи реальність.
3. Чи можливе, на Ваш погляд, існування людського суспільства без держави в близькому (далекому) майбутньому? Обґрунтуйте свою відповідь.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке держава?
2. Охарактеризуйте основні ознаки держави.
3. Назвіть теорії походження держави і стисло охарактеризуйте їх.
4. Які функції покликана виконувати держава?
5. Яке місце і роль держави у політичній системі суспільства?
6. Що таке державний суверенітет?
7. Що слід розуміти під поняттям «Форма державного правління» і «форма державного устрою»?
8. Розкрийте особливості парламентської, президентської та «змішаної» республік.
9. Чим відрізняється процедура формування уряду в парламентських республіках і у президентських республіках?
10. Назвіть ознаки унітарної держави і федерації.
11. Яка держава вважається правовою?
12. Чи всяка правова держава є соціальною?
13. Якою за формою державного правління й устрою є Україна?
14. Як Ви ставитесь до ідеї двопалатного парламенту?
15. Чому так довго затягувався процес прийняття нової Конституції?

Завдання для самостійної роботи

На основі Конституції України складіть схему державного устрою нашої держави

Література

1. Авер'янов В.Б. Органи виконавчої влади в Україні. – К., 1997.
2. Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна. – К., 2000.
3. Гаджиев К.С. Введение в политологию. – М., 2000.
4. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навч. посібник. – Львів., 2001. – С. 94-183.
5. Герасіна Л.М. Інституційна природа державної влади та система її політико-правових інститутів // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – Х., 2003.
6. Гомеров И.Н. Государство и государственная власть: Предпосылки, особенности, структура. – М., 2002.
7. Кувалдин В.Б. Президентская и парламентская республики как формы демократического транзита (российский и украинский опыт в мировом контексте) // Политические исследования. – 1998. – № 5.
8. Левківський К.М., Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Львів, 2004. – С. 165-187.
9. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч. посібник. – К., 2001. – С. 132-147.
10. Політологія / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К., 2004. – С. 448-462, 483-522.
11. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів, 1994. – С. 261-290.
12. Політологія в Україні: стан і перспективи розвитку. – К., 2000.
13. Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К., 2001. – С. 265-283.
14. Політологія: Підручник / За загальною ред. проф. Кремень В.Г., проф. Горлача М.І. – Х., 2002. – С. 366-395.
15. Політологія: Підручник для вищ. навч. закладів / За загальною ред. Ю.І. Кулагіна. – К., 2002. – С. 158-207.
16. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – К., 2001. – С. 241-259.
17. Політологія: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Керівник авт. кол. М.І. Панов. – К., 2005. – С. 143-172.
18. Політологія: лекційний курс і практикум: Навч. посібник / За ред. Т.В. Гончарук. – Тернопіль, 2009. – С. 116-136.
19. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студент. вищ. навч. закладів. – К., 1997.
20. Романюк А. Монархія // Українські варіанти. – 1998. – № 2.
21. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – К., 2004. – С. 95-107.
22. Рябов С.Г. Політична теорія держави. – К., 1996.
23. Семке Н.М. Політологія. Модульний курс: навч. посібник. – Х., 2009. – С. 155-174.
24. Сіленко А. Структурні особливості соціальної держави // Нова політика. – 1999. – № 4.
25. Удовиченко В. Соціальна держава: пошук оптимально прийнятої моделі соціально-економічного розвитку // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1.

26. Українська державність у ХХ ст.: історико-політичний аналіз. – К., 1996.
27. Ходаківський М. Громадянське суспільство і національна держава // Віче. – 1998. – № 7.
28. Цветков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності. – Х., 1996.
29. Чиркин В.Е. Современное государство. – М., 2001.
30. Чиркин В.Е. Государственное управление. – М., 2002.
31. Шаповал В.М. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз. – К., 1995.
32. Шаповал В.М. Державний лад країн світу: Довідник. – К., 1999.
33. Шаповал В.М. Президент у механізмі здійснення державної влади. – К., 1995.
34. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К., 2002. – С. 246-291.
35. Юрій М.Ф. Політологія. – К., 2005. – С. 131-150.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Держава – це форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу. Для розгляду першого питання важливим буде, насамперед, розглянути проблему походження держави (теорії походження держави). Спробуйте охарактеризувати особливості запропонованих теорій: теологічна (Ф.Аквінський), патріархальна (Р.Філмер), суспільного договору (Т.Гоббс, Дж.Локк, Ж.-Ж.Руссо), підкорення (Л.Гумплович), класова (К.Маркс, Ф.Енгельс), психологічна (Ж.Бюрдо). Розглядаючи сутність держави, потрібно розкрити її складові елементи: територія, населення і політична влада. Спробуйте відповісти на запитання, що таке суверенітет держави. Проаналізуйте внутрішній та зовнішній аспекти суверенітету.

Готуючись до другого питання треба мати на увазі, що загальне призначення держави конкретизується в її багатоманітних функціях як основних напрямках діяльності держави, її впливу на суспільство всередині країни та на інші держави. Визначить, які функції прийнято відносити до внутрішніх і які до зовнішніх. Спробуйте проаналізувати ці функції. До організаційної структури держави входять: представницькі органи державної влади (парламент, місцеві органи), виконавчо-розпорядчі органи (центральні і місцеві органи влади), органи судової влади, органи прокуратури, органи державного контролю, органи охорони громадського порядку, органи державної безпеки та збройні сили. Охарактеризуйте їх.

Тип держави визначають на підставі ознак, притаманних усім державам. Спробуйте проаналізувати типологію Н.Ферніса і Т.Тілтона, які взявши за основу критерій соціальної захищеності населення і мету соціальної політики, виділили три типи держав (позитивна, соціальної захищеності, соціального добробуту). Зверніть увагу, що існують також такі типи держав: історично-формаційні (рабовласницькі, феодальні,

капіталістичні, соціалістичні); національний тип держави; держави, які декларують соціалістичний шлях розвитку; типологія держав за політичними режимами (тоталітарні, авторитарні, демократичні).

При вивченні третього питання зверніть увагу на те, що серед органів державної влади особливо вирізняються вищі – глава держави, парламент та уряд. Саме вони реалізують основні повноваження у сферах законодавчої і виконавчої влади, а їхня діяльність має політичний характер. Дослідивши функціонування вищих органів влади, Ви зможете більш або менш точно визначити, в яких формах здійснюється державна влада, на яких засадах організований і діє державний механізм.

Готуючись до наступного питання треба мати на увазі, що залежно від домінування того чи іншого типу влади (можна виокремити такі форми державного правління: приватна влада (самовладдя) – абсолютна монархія; приватно-правова влада – конституційна монархія; публічна влада (правова держава) – республіка. Спробуйте визначити, які є різновиди республіканської форми правління та в чому виявляється їхня специфіка. Доречним буде скласти таблиці щодо форм державного правління.

Форма державного устрою являє собою спосіб територіальної організації держави, що виявляється принципами взаємовідносин держави як цілого і її територіальних складових (штатів, земель, областей, провінцій тощо). З'ясуйте особливості унітарного устрою та його типів (залежно від ступеня централізації влади), проведіть чітке розмежування ознак федерації і конфедерації. Спробуйте охарактеризувати таку форму як імперія.

П'яте питання присвячене процесу державотворення в Україні. Основні концептуальні засади державотворення в Україні закладалися в конституційному процесі. Він розпочався відразу після прийняття Декларації «Про державний суверенітет України». Упродовж 1991-1992 рр. до Конституції України вносилися поправки і доповнення, що дало змогу частково трансформувати її у Конституцію сучасної демократичної держави. Проте невдалою виявилася спроба завершити конституційний процес в липні-листопаді 1992 р. Спробуйте проаналізувати зміни у державному правлінні, які відбулися після прийняття конституційного закону «Про державну владу і місцеве самоврядування».

Зверніть увагу на те, що серед українських політиків не було однастайності щодо форми державного правління: одні відстоювали парламентську, інші – президентську або президентсько-парламентську республіку. Спробуйте визначити аргументи, які наводили політики для підтримки власної позиції. 28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України. Як відбувався процес прийняття Конституції? Дайте відповідь також на запитання, при яких умовах Конституція України не може бути змінена.

Тема 6. Політичні еліти і політичне лідерство в політичному процесі

План

1. Поняття політичної еліти та еволюція теорії політичної еліти.
2. Функції і типологія політичної еліти.
3. Сутність та концепції політичного лідерства.
4. Функції і типологія політичного лідерства.
5. Механізм формування політичної еліти і політичного лідерства.
6. Політична еліта і лідерство в Україні.

Основні поняття теми: політична еліта, натовп, «відкриті політичні еліти», «закриті політичні еліти», контреліта, політичний лідер, формальний лідер, неформальний лідер, авторитарне лідерство, демократичне лідерство, авторитет політичного лідера, вождь.

Теми рефератів

1. Історико-соціальна ретроспектива української еліти, її становлення і руйнування.
2. Д.Донцов, В.Липинський, М.Грушевський про роль еліти в Українському державотворенні.
3. Сучасні теорії еліти.
4. Типологізація і класифікація сучасних політичних еліт в українському суспільстві.
5. Типологія політичного лідерства в сучасній Україні.
6. Особливості становлення і проблеми формування політичного лідера в Україні.
7. Формальне і неформальне політичне лідерство.
8. М.Вебер про лідерство.
9. Механізм і принципи формування сучасного політичного лідера в українському суспільстві.
10. Політичні портрети сучасних українських лідерів (за вибором).

Теми для дискусії

1. Чи правильно стверджувати «Система політичної еліти в сучасній Україні ще не сформувалася»?
2. Які типи політичних еліт переважають в Україні.
3. Яку людину можна вважати політичним лідером?

Запитання для самоконтролю

1. Що слід розуміти під поняттям «політична еліта»?
2. Як співвідносяться поняття «бюрократія», «номенклатура» і «еліта»?
3. Чи можна вважати комуністичну номенклатуру елітою?
4. Сформулюйте основні ознаки політичної еліти
5. Які класичні теорії еліт Ви знаєте?

6. Чому політична еліта в Україні виявилася не на висоті вимог свого часу?
7. Здійсніть класифікацію сучасних політичних еліт України?
8. Що таке політичне лідерство?
9. Якими якостями має володіти лідер?
10. Розкрийте функції політичного лідерства.
11. Назвіть основні концепції політичного лідерства.
12. Охарактеризуйте типи політичного лідерства.
13. Яка роль лідера у функціонуванні політичних систем?
14. Проаналізуйте діяльність сучасних політичних лідерів України.
15. Який тип політичного лідерства переважає в Україні?

Завдання для самостійної роботи

1. Підготувати політичний портрет одного із наступних політичних лідерів: Т.Рузвельта, Й.Сталіна, М.Тетчер, С.Хусейна, М.Хрущова, Л.Кравчука, Г.Коля, Б.Єльцина, О.Мороза, В.Чорновола, В.Путіна, Д.Медведєва, Л.Кучми або за власним вибором.
2. Якими основними якостями повинен володіти загальнонаціональний лідер?
3. Дайте характеристику лідерів провідних політичних партій України.

Література

1. Атаманюк Э.М. Еліта як соціальний феномен // Перспективи. – 2003. – № 4. – С. 96-101.
2. Валігурський П., Валігурський Ю. Політичні виміри української еліти // Віче. – 1998. – № 6. – С. 31-36.
3. Выдай А. Лидерство: мужчина и женщина // Персонал. – 2001. – № 3. – С. 26-31.
4. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навч. посібник. – Львів., 2001. – С. 252-264.
5. Денисюк С. Гендерні аспекти формування іміджу політичного лідера // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 106-113.
6. Деркач Ж. Політичний лідер у ретроспективі // Віче. – 1999. – № 1 (82).
7. Долженков О. Тіньовий аспект політичного процесу в Україні: Феномен адміністративно-економічних кланів // Людина і політика. – 2000. – № 2. – С. 2-6.
8. Журавський В.С. та ін. Політична еліта України: теорія і практика трансформації. – К., 1998.
9. Зоткин А. Роль региональных элит и столичного истеблишмента в формировании властной элиты Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 95-108.
10. Зущик Ю., Кривошесенко О., Яблонський В. Фігури. Політичне лідерство в сучасній Україні. – К., 1999.
11. Кретов Б.Н. Современные западные концепции лидерства // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 4.
12. Кузьменко Б. Політична еліта у пострадянській Україні: яка вона? // Право України. – 1998. – № 1.

13. Левківський К.М., Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Львів, 2004. – С. 245-268.
14. Пахарев А.Д. Політична еліта. Формальна? Справжня? // Віче. – 1997. – № 11.
15. Пахарев А.Д. Политическое лидерство и лидеры: Монография. – К., 2001.
16. Пірен М. Проблеми формування сучасної української еліти // Соціальна психологія. – 2004. – № 2. – С. 39-48.
17. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч. посібник. – К., 2001. – С. 207-226.
18. Політологія / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К., 2004. – С. 389-411.
19. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів, 1994. – С. 168-190.
20. Політологія в Україні: стан і перспективи розвитку. – К., 2000.
21. Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К., 2001. – С. 211-225.
22. Політологія: Підручник / За загальною ред. проф. Кремень В.Г., проф. Горлача М.І. – Х., 2002. – С. 275-290.
23. Політологія: Підручник для вищ. навч. закладів / За загальною ред. Ю.І. Кулагіна. – К., 2002. – С. 231-264.
24. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – К., 2001. – С. 296-307.
25. Політологія: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Керівник авт. кол. М.І. Панов. – К., 2005. – С. 222-278.
26. Політологія: лекційний курс і практикум: Навч. посібник / За ред. Т.В. Гончарук. – Тернопіль, 2009. – С. 162-190.
27. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студент. вищ. навч. закладів. – К., 1997.
28. Роль еліт у трансформаційному суспільстві: зб. – К., 2003.
29. Рудич Ф. Політичне лідерство і стратегії реформ у країнах Центральної і Східної Європи // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 25-46.
30. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – К., 2004. – С. 6-24.
31. Семке Н.М. Політологія. Модульний курс: навч. посібник. – Х., 2009. – С. 261-288.
32. Титов В.Н. Политическая элита и проблемы политики // Социологические исследования. – 1998. – № 7. – С. 109-115.
33. Траверсе О. Політичне лідерство і його роль у суспільно-політичних перетвореннях // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 86-96
34. Траверсе О. Політичне лідерство, національна еліта і практика модернізації суспільства // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 27-36.
35. Формування політичної еліти в Україні: зб. – К., 2004.
36. Холод О.М. ЗМІ та імідж політиків. – К., 2004.
37. Чукут С. Чого не вистачає правлячій еліті України // Віче. – 1999. – № 6. – С. 39-47.

38. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К., 2002. – С. 430-476.
39. Шульга М. Правляча еліта: що думають про неї в Україні // Віче. – 1997. – № 8. – С. 46-57.
40. Шульга Н. Этапы становления политической элиты в Украине в годы независимости // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 24-37.
41. Щербинина Н.Г. Теории политического лидерства: Учеб. пособие. – М., 2004.
42. Юрій М.Ф. Політологія. – К., 2005. – С. 190-223.
43. Юрченко Н. Феномен политического лидерства // Политический менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 63-74.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

При вивченні першого питання зверніть увагу на те, що еліти притаманні всім суспільствам і державам. Їх існування зумовлено дією певних факторів:

- психологічною та соціальною нерівністю людей, їхніми неоднаковими здібностями, можливостями і бажанням брати участь у політичному житті;
- законом розподілу праці, який вимагає професійного заняття управлінською працею;
- високою суспільною значущістю управлінської праці та її відповідним стимулюванням;
- широкими можливостями використання управлінської діяльності для отримання різних соціальних привілеїв;
- практичною неможливістю здійснення всеохоплюючого контролю за політичними керівниками;
- політичною пасивністю широких мас населення.

Політична еліта – це меншість суспільства, що утворює достатньо самостійну відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, соціальними і політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

Творцями теорії еліт були італійські соціологи Г.Моска і В.Парето та німецький соціолог Р.Міхельс. Спробуйте охарактеризувати їх концепції. Зверніть увагу на сучасні концепції політичних еліт.

Соціальне призначення політичної еліти виявляється передусім у функціях, які вона виконує в суспільстві. Ці функції є багатоманітними й тісно переплітаються з тими, які виконують політична система суспільства в цілому, її підсистеми та окремі інститути. Основними функціями політичної еліти є: політичного цілепокладання, інтегративна, регулятивна, мобілізаційна або організаторська, комунікативна та вираження і представництво в політичній системі суспільства соціальних інтересів. Опрацюйте ці функції.

Готуючись до цього питання треба мати на увазі, що політична еліта не є соціально однорідним утворенням. Вона внутрішньо диференційована і має складну структуру, яку складають різні типи й види еліт. Існують такі типології політичної еліти: за місцем у політичній системі (правляча і не правляча, або контреліта); за часом і засобами утвердження панування (традиційна й сучасна); залежно від основи формування еліти (крові, власності та інтелектуальної продуктивності); за обсягом власних повноважень (вища, середня та адміністративна); за змістом діяльності і функцій (партійна, воєнна, адміністративна й ідеологічна); за способом формування (закрита та відкрита); залежно від масштабів діяльності (загальнонаціональна та регіональна); залежно від стилю правління (еліта «левів» та еліта «лисів»). Проаналізуйте типи політичної еліти. Дайте відповідь на запитання, що таке бюрократія.

При вивченні третього питання зверніть увагу на те, що перші спроби осмислення проблем політичного лідерства сягають античних часів. Вже античні мислителі помітили, що там, де складається будь-яка спільність, неодмінно знаходяться й свої лідери – найбільш досвідчені, найсильніші й найсмівлівіші люди, що дістають підтримку і визнання громадян. Пізніше ця проблема знайшла подальший розвиток у політичній думці середньовіччя, Відродження, Нового часу, в класичній німецькій і сучасній філософії.

Політичний лідер – це авторитетна особа, яка здійснює переважний вплив на інших людей з метою інтеграції їхньої діяльності для досягнення спільних політичних та інших цілей. Є кілька концепцій витоків політичного лідерства як тих причин, що його породжують. Основними з них є концепції рис, ситуативна, послідовників, психологічна. Спробуйте охарактеризувати концепції політичного лідерства.

Функції, виконувані політичними лідерами, багато в чому визначаються тими цілями, які вони ставлять, та ситуацією, в якій їм доводиться діяти. Найбільш загальними з них є функції вираження соціальних інтересів, новаторська, інтегративна, організаторська або прагматична й комунікативна. Проаналізуйте ці функції. Зверніть увагу, що у наукових, політологічних підходах існують різні критерії класифікації лідерства:

- класифікація М.Вебера (традиційне, харизматичне і раціонально-легальне лідерство);
- залежно від змістовного смислу стилю політичної діяльності лідерів (харизматичний, цезаристський, плутократичний, популістський і професійний тип);
- залежно від стилю керівництва і політичної системи, де діє лідер (диктаторський, демократичний й авторитарний тип);
- залежно від характеру лідера, властивостей його конституентів, зв'язку між лідером і його конституентами та ситуації, в якій здійснюється лідерство, виокремлюють чотири збірних образи лідерства («прапорносець», «служителя», «торговця» і «пожежника»);
- залежно від ставлення до існуючих суспільних порядків (консерватори, реформатори та революціонери);

- за видами (формальне й неформальне);
- за масштабами (лідерство на рівні групи, організації, соціальної спільності, населеного пункту, адміністративно-територіальної одиниці, регіону, країни в цілому).

Готуючись до п'ятого питання треба мати на увазі, що якісний стан політичної еліти та політичного лідерства значною мірою залежить від особливостей їхнього формування і відтворення. У сучасній політології виокремлюються дві основних системи відбору політичних еліт: антрепренерська і система гільдій. Розрізняються вони залежно від того, хто, як і з кого здійснює відбір, якими є порядок і критерії відбору, наскільки широке коло електорату, тобто тих, хто відбирає, та якими мотивами керуються під час відбору. Спробуйте проаналізувати ці дві системи. Яка з них найкраща і чому? Аргументуйте Вашу думку.

У загальному вигляді механізми формування політичного лідерства зводяться до проблеми політичної соціалізації як процесу засвоєння індивідом політичної науки. Одними із найважливіших механізмів формування політичного лідерства є партійно-політична діяльність, вибори, діяльність у громадсько-політичних організаціях і рухах тощо. Велику роль відіграють засоби масової інформації, особливо телебачення. Вони формують імідж лідера, через них ведеться передвиборна агітація, боротьба між різними політичними силами.

При вивченні останнього питання зверніть увагу на те, що існуюча політична еліта України сформувалася трьома шляхами:

- як наслідок добору та розстановки кадрів правлячої до 1991 року КПРС;
- як наслідок активного чи пасивного опору тоталітарно-колоніальному правлінню;
- як результат входження до політики нових груп та громадських діячів, безпосередньо не пов'язаних ні з комуністичним режимом, ні з опором руху.

До політичної еліти України входять такі основні групи: колишні партійні, державні, господарські керівники; вихідці з мистецько-наукових та інших кіл інтелігенції; відкриті ідейні противники комуністичного устрою (колишні політв'язні, дисиденти, члени їхніх сімей); вітчизняні підприємці, банкіри, комерсанти; кар'єристи-демагоги. Тому сучасну українську політичну еліту можна охарактеризувати як «переделіту». Рівень політичної кваліфікації, загальної і правової культури, характер професійного і життєвого досвіду і т.д. не дозволяють віднести ранній український істеблішмент до класу повноцінної еліти.

В цій ситуації дуже непростим стає проблема підготовки й формування громадсько-політичних лідерів нового гатунку. Складність цього процесу очевидна. Спробуйте проаналізувати на конкретних політичних фігурах їх злет чи падіння як політичного лідера українського суспільства.

Тема 7. Партиї та виборчі системи. Політичні партії та громадсько-політичні організації і рухи

План

1. Поняття та генезис політичних партій.
2. Функції і типологія політичних партій.
3. Становлення багатопартійності та сучасні політичні партії в Україні.
4. Поняття партійної системи та типи партійних систем.
5. Основні типи сучасних виборчих систем.
6. Громадсько-політичні організації і рухи.
7. Особливості партійної і виборчої системи України.

Основні поняття теми: політична партія, масова партія, кадрова партія, партійна система, коаліція партій, партійні фракції, політичні технології, вибори, передвиборча кампанія, референдум, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, громадська організація, політичний рух.

Теми рефератів

1. «Партійно-політична карта» України.
2. Яка партія поведе за собою народ України?
3. Двопартійна система США.
4. Багатопартійність як необхідна умова становлення демократичного процесу.
5. Багатопартійність: «плюси» і «мінуси».
6. Багатопартійна Чернігівщина.
7. Опозиція і її роль в політичному житті суспільства.
8. Лобізм як політичний інститут.
9. Сучасні українські молодіжні організації та їх роль в політичному житті.
10. Вибори як реальне волевиявлення громадян
11. Організація та проведення виборі
12. Потенційні можливості мажоритарної виборчої системи.

Теми для дискусії

1. Чи існує ідеальна партія?
2. Скільки партій потрібно в Україні на сучасному етапі і взагалі в подальшому? Чи пов'язано їх виникнення в такій великій кількості з перехідним періодом? Аргументуйте відповідь.
3. Вибори – форма контролю еліти, чи шлях до її відновлення?

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «політична партія». Назвіть її основні ознаки.
2. Які причини виникнення та формування політичних партій?
3. Дайте характеристику основних етапів генезису політичних партій у світовій історії.
4. Визначте функції, які виконують політичні партії в політичній системі суспільства.

5. За якими критеріями здійснюється типологія політичних партій?
6. Чим партія відрізняється від громадської організації?
7. Розкрийте суть партійної системи. Які типи партійних систем Ви знаєте?
8. Назвіть типи партійних систем за Дж. Сартрі.
9. Який тип партійної системи формується в сучасній Україні?
10. Розкрийте проблеми і труднощі становлення багатопартійності в сучасній Україні.
11. Дайте характеристику етапів становлення багатопартійності в Україні.
12. Зробіть класифікацію сучасних політичних партій України.
13. Чи в Україні існують кадрові партії?
14. Які роль і функції виборів у житті суспільства?
15. Розкрийте основні принципи виборчого процесу в демократичному суспільстві.
16. Назвіть основні типи виборчих систем.
17. Як виборча система впливає на інші інститути політичної системи?
18. Чому в посткомуністичних країнах здебільшого утвердилася змішана виборча система?
19. З якою метою при пропорційній системі вводиться «виборчий бар'єр»?
20. Охарактеризуйте виборчу систему України.

Завдання для самостійної роботи

1. Визначите місце та роль Народного Руху України в боротьбі за незалежність.
2. Проведіть аналіз діяльності найбільш впливових масових громадських організацій і рухів у сучасному світі.

Література

1. Балабан Р. Результати парламентських виборів 1990, 1994, 1998 рр.: політологічний аналіз // Нова політика. – 1998. – № 6.
2. Білоус А. Виборче законодавство та партійна система України в порівнянні з деякими країнами ЄС та Східної Європи // Нова політика. – 1999. – № 1.
3. Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології: навч.-метод. посібник. – К., 2003.
4. Васютинський В. Про особливості електорального самовизначення громадян України // Українські варіанти. – 1998. – № 1.
5. Ващенко К. Основні форми і принципи дослідження політичного аналізу й прогнозу // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 165-172.
6. Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики. – К., 2001.
7. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навч. посібник. – Львів., 2001. – С. 184-213.
8. Громадські об'єднання в Україні: Навч. посіб. / За ред. В.М.Бесчасного. – К., 2007.
9. Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». – К., 1998.

10. Закон України «Про вибори народних депутатів України». – К., 1998.
11. Закон України «Про об'єднання громадян». – К., 1992.
12. Закон України про політичні партії в Україні // Голос України. – 2001. – 12 травня.
13. Колодій А. Політичний спектр: про деякі критерії «лівих» і «правих» політичних рухів у посттоталітарних суспільствах // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 9.
14. Конституція України. – К., 1996.
15. Кормич Л.І. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України. – К., 2004.
16. Кривоцюк П. Створення партії демократичного типу: Світові та українські реалії // Людина і політика. – 2002. – № 5.
17. Левківський К.М., Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Львів, 2004. – С. 212-237, 382-393.
18. Медведчук В.В. Дух і принципи соціал-демократії: Українська перспектива. – К., 2000.
19. Партії та громадсько-політичні рухи: світовий досвід і Україна. – К., 2004.
20. Пахарев А. Багатопартійність і партійні системи – поняття не тотожні // Віче. – 2002. – № 2.
21. Пахарев А. Політичні ідеології та багатопартійність в Україні: Знайомі незнайомці // Віче. – 2002. – № 10.
22. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч. посібник. – К., 2001. – С. 170-198, 294-303.
23. Політичні партії в Україні (Інформ.-довід. вид.). – К., 2001.
24. Політологія / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К., 2004. – С. 533-609.
25. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів, 1994. – С. 309-345.
26. Політологія в Україні: стан і перспективи розвитку. – К., 2000.
27. Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К., 2001. – С. 283-302.
28. Політологія: Підручник / За загальною ред. проф. Кремень В.Г., проф. Горлача М.І. – Х., 2002. – С. 252-274.
29. Політологія: Підручник для вищ. навч. закладів / За загальною ред. Ю.І. Кулагіна. – К., 2002. – С. 207-230, 353-366.
30. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – К., 2001. – С. 269-295.
31. Політологія: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Керівник авт. кол. М.І. Панов. – К., 2005. – С. 279-300.
32. Політологія: лекційний курс і практикум: Навч. посібник / За ред. Т.В. Гончарук. – Тернопіль, 2009. – С. 137-161.
33. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студент. вищ. навч. закладів. – К., 1997.
34. Президентські вибори в Україні: політичні ресурси та імідж претендентів // Політична думка. – 1999. – № 1-2.
35. Примуш М. Партії і партійні функції // Віче. – 2002. – № 5.

36. Райковський Б. Політологічний аналіз виборчого процесу // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 68-76.
37. Рибачук М.Ф. Політичні партії в Україні та виборчий процес // Вибори і референдуми в Україні: Проблеми теорії і практики. – К., 2001.
38. Рогозин Н.П. Украина: партии и партийная система. – Донецк, 2006.
39. Рудич Ф.М. Політичні партії України: Політологічний контекст // Вибори і референдум в Україні: Проблеми теорії і практики. – К., 2001.
40. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – К., 2004. – С. 156-165, 225-228.
41. Семке Н.М. Політологія. Модульний курс: навч. посібник. – Х., 2009. – С. 175-203.
42. Скрипник В.М. Політичні партії і державна влада: Організаційно-правові проблеми взаємодії // Держава і право. – 2001. – Вип. 10.
43. Шведа Ю. Методологічні застереження Дж. Сартрі щодо аналізу партійних систем // Нова політика. – 1998. – № 5.
44. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К., 2002. – С. 325-358.
45. Юрій М.Ф. Політологія. – К., 2005. – С. 167-189, 224-238.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Важливим елементом політичної системи є політичні партії. Політична партія – це добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади. Спробуйте визначити основні ознаки партії. Формування політичних партій у сучасному розумінні відбувалося на початку ХІХ ст. Це було пов'язане з виникненням у результаті буржуазних революцій у Європі парламентів і парламентаризму. Які основні три етапи розвитку за М.Вебером пройшли партії?

Політичні партії утворюються: внаслідок об'єднання гуртків і груп однакового ідейно-політичного спрямування, які виникли та існували окремо в різних місцях країни; внаслідок розколу однієї партії на дві та більше чи об'єднання двох та більше партій в одну; у надрах масових рухів; під впливом міжнародної партійної системи; внаслідок діяльності лідерів, які організували партії «під себе»; на основі регіональних організацій партії, яка існувала раніше; з ініціативи профспілок тощо.

Готуючись до другого питання треба мати на увазі, що суспільно-політична роль партій виявляється в їхніх функціях. У політології існують різні підходи щодо обсягу, змісту і суті функцій політичних партій. Основними функціями партій є: формування і обґрунтування інтересів великих суспільних груп, представлення цих інтересів на державному рівні; активізація та об'єднання великих суспільних груп; формування ідеології та політичних доктрин; участь у формуванні політичних систем; участь у боротьбі за владу в державі і формуванні програм її діяльності; участь у здійсненні державної влади; організація політичної боротьби, спрямування її в цивілізоване русло; формування громадської думки; політичне виховання

суспільства; формування політичної еліти; рекрутування та соціалізація нових членів; розв'язання політичних конфліктів. Спробуйте проаналізувати ці функції політичних партій та їх значення.

Розглядаючи типологію партій, зверніть увагу на те, що погляди політиків з цього питання змінювалися разом із зміною економічних і політичних умов життя суспільства і ролі партії у ньому. На сьогоднішній день існує декілька класифікацій політичних партій за різними ознаками:

- за принципами організації та членства (кадрові, масові);
- за класовою визначеністю (пролетарські, робітничо-селянські, буржуазні, поміщицькі, національні, народні, соціал-демократичні);
- за ставленням до існуючого ладу (революційні, контрреволюційні, реформістські, реакційні, консервативні);
- за умовами функціонування в суспільстві (легальні, нелегальні);
- за формами і методами правління (ліберальні, демократичні, диктаторські);
- за ідеологічним спрямуванням (комуністичні, соціалістичні, соціал-демократичні, консервативні, праворадикальні, неофашистські, ліберально-демократичні, націоналістичні, анархістські та ін.);
- за ставленням до влади (правлячі, опозиційні, нейтральні або центристські);
- за віросповіданням (християнські, мусульманські).

При вивченні третього питання зверніть увагу на те, що становлення багатопартійності в Україні, як і в інших республіках колишнього СРСР, пройшло три основні етапи: протопартійний (середина 1988 р. – весна 1990 р.), початкової багатопартійності (весна 1990 р. – серпень 1991 р.), мультипартійний або атомізований (з серпня 1991 р. – початок XXI ст.). Спробуйте охарактеризувати ці етапи та виявити основні ознаки. Зверніть увагу, що якщо на час виборів до Верховної Ради в березні 1998 р. в Україні було 52 політичні партії, на початку 2001 р. – 110, то на середину 2011 р. їхня кількість наближається до 190. Проаналізуйте програми найбільш впливових політичних партій під час передвиборчої боротьби до Верховної Ради України. Дайте відповідь на запитання, така кількість політичних партій в Україні це плюс чи мінус.

Готуючись до четвертого питання треба мати на увазі, що велику роль у здійсненні політики, формуванні та функціонуванні політичної системи відіграє партійна система. Партійна система – це сукупність діючих у країні політичних партій та відносин між ними, які складаються в боротьбі за державну владу та у процесі її здійснення.

У країнах сучасного світу склались різні партійні системи. Розрізняються вони залежно від кількості діючих у країні політичних партій, основних принципів їхньої взаємодії, за ідеологічною та іншими ознаками. Поширеною є типологія партійних систем, яка ґрунтується на числі партій, що реально борються за владу або здійснюють на неї вплив. Відповідно виділяються однопартійна, двопартійна і багатопартійна системи. Проаналізуйте кожну із цих систем.

Одними з найбільш деталізованих є типологія партійних систем, запропоновані Дж.Сарторі та Є.Вятром. Дж.Сарторі розрізняє 7 типів партійних систем: однопартійна, з партією гегемоном, з домінуючою партією, двопартійна, поміркованого плюралізму, поляризованого плюралізму, атомізована. В основу цієї типології покладено ідеологічну ознаку: однопартійна система є моно ідеологічною, атомізована – ідейно різнорідною. Є.Вятр розділив партійні системи на альтернативні й неальтернативні. Спробуйте охарактеризувати ці системи. Дайте визначення «системі двох з половиною партій».

Становленню сучасних виборчих систем передувала тривала боротьба громадян багатьох країн світу за надання їм виборчих прав на демократичних умовах і скасування різноманітних станових, майнових, освітніх, расово-національних обмежень – цензів. Розкриваючи це питання слід зосередити увагу на таких принципових моментах та дати їм тлумачення: поняття виборів та їх місце у формуванні та функціонуванні демократичної держави, функції виборів, принципи виборчого права та демократичної організації виборів, типи виборчих систем (мажоритарна, пропорційна, змішана), умови ефективності виборів, вибори як інститут політичного маніпулювання.

При вивченні шостого питання зверніть увагу на те, що громадські організації і рухи виникають переважно як добровільні масові об'єднання громадян, що виникають внаслідок їхнього волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань. Законодавство кожної країни не допускає діяльності громадських організацій, мета яких суперечить інтересам суспільства, моральним нормам і загальнолюдським цінностям. Зокрема, забороняється створення організацій, що мають за мету повалення уряду, силову зміну конституційного ладу, пропаганду війни, насилля, жорстокості, розпалювання расової, національної і релігійної різни. У політичній системі громадські організації виконують низку функцій: опозиційну, захисну, виховну, кадрову тощо. Спробуйте охарактеризувати ці функції.

Громадські організації класифікують за різними критеріями. Найбільш поширеною є класифікація за структурною організацією (метою, статутом, членством тощо). Згідно з нею громадські організації поділяють на масові громадські організації (профспілкові, кооперативні, молодіжні, жіночі, творчі, добровільні товариства, релігійні та ін. організації), громадські самодіяльні органи (комітети захисту миру, ветеранів війни і праці, жінок, батьківських рад; вуличні, квартальні комітети, різні клуби, неформальні об'єднання), громадські рухи (політичні, антифашистські, національно-визвольні, екологічні, за мир, жіночі тощо). Проаналізуйте ці типи громадських об'єднань, визначить їхні спільні та відмінні риси.

Сьоме питання присвячене особливостям партійної і виборчої системи України. Готуючись до цього питання зверніть увагу на Конституцію України. Спробуйте проаналізувати зміни, які відбулися у партійній та виборчій системах України на протязі двадцяти років незалежності.

Тема 8. Світова політика і міжнародні відносини

План

1. Світова політика і глобальні проблеми сучасності. Характерні риси геополітичної ситуації на початку XXI ст.
2. Цілі, функції та засоби зовнішньої політики.
3. Геополітичне становище України.
4. Основні напрями і пріоритети зовнішньополітичної діяльності української держави.

Основні поняття теми: геополітика, дипломатія, міжнародні відносини, міжнародний договір, світова політика, світове співробітництво, глобальні проблеми людства, національний інтерес, загальнолюдські цінності, зовнішня політика, колективна безпека, НАТО, ЄС, СНД.

Теми рефератів

1. Криза цивілізації і проблеми глобалістики.
2. Суттєві ознаки нової геополітичної ситуації.
3. Постблокова геополітики: плюси і мінуси.
4. Геополітичні тенденції посткомуністичного світу.
5. Національні інтереси України.
6. Стан і перспективи української зовнішньої політики.
7. Еволюція політики США, ЄС та Заходу щодо України.
8. України – Росія: двосторонні відносини чи стратегічне партнерство?
9. Україна – член ООН: історія і сучасність.
10. Міжнародні організації як інструмент політичного регулювання світової політики.

Теми для дискусії

1. На яких засадах повинні будуватися відносини між Україною та Росією, Західною Європою, США.
2. У якій спосіб, на Вашу думку, українська держава має вирішувати проблему безпеки своєї території? Відповідь обґрунтуйте.
3. Як співвідносяться поняття «мораль» і «міжнародна політика». Наведіть приклади аморальності в міжнародній політиці однієї-двох держав світу.

Запитання для самоконтролю

1. Якій зміст Ви вкладаєте в поняття «міжнародні відносини» і «зовнішня політика»?
2. У чому полягає принцип сили на міжнародній арені?
3. Що таке міжнародне право?
4. Визначте основні функції зовнішньої політики?
5. Які фактори визначають зовнішньополітичний курс держави?
6. У чому виявляється взаємовплив внутрішньої і зовнішньої політики? Наведіть приклади такого взаємовпливу.

7. Куди перемістився політичний світовий центр після розпаду СРСР – у США, Росію, Китай, інші країни?
8. У чому полягають політичні аспекти глобальних проблем сучасності?
9. Які соціально-політичні виклики і ризики несе із собою глобалізація світу?
10. Що означає поняття «національні інтереси» в системі міжнародних відносин?
11. Як саме змінилось уявлення про глобальні політичні проблеми після терористичних актів у США 11 вересня 2001 р.?
12. Охарактеризуйте основні напрями зовнішньої політики України. Хто є її стратегічними партнерами?
13. Які існують міжнародні загрози національній безпеці України?
14. Яким Ви бачите сценарій геополітичного майбутнього України?
15. У чому полягають особливості геополітичної думки українських мислителів минулого?
16. Які геостратегічні орієнтири можна виділити серед політичної еліти України?
17. Яка структура ООН і в чому полягають основні напрями діяльності її органів?

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте прояви глобалізації в різних сферах суспільного життя та спробуйте сформулювати основні парадокси глобалізації. Які на Ваш погляд причини цих парадоксів та можливі наслідки їх невирішеності?
2. Проаналізуйте діяльність основних світових міжнародних організацій.

Література

1. Барсукова С.Ю. Принадлежит ли Россия к третьему миру? // Политические исследования. – 2000. – № 4.
2. Бжезинский З. Выбор: Глобальное господство или глобальное лидерство. – М., 2004.
3. Бодрук О. Фактор сили в сучасному світі: Геополітичні зміни сучасної міжнародної безпеки після трагічних подій 11 вересня 2001 року // Політика і час. – 2002. – № 3.
4. Бурдяк В.І. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів. – Чернівці, 2004.
5. Васильєва-Чекаленко Л. Україна в міжнародних відносинах. – К., 1998.
6. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навч. посібник. – Львів., 2001. – С. 277-293.
7. Глобализация и развитие законодательства: Очерки / Отв. ред. Ю.А.Тихомиров, А.С.Пиголкин. – М., 2004.
8. Головченко В., Тамм А. Розширення шангенських кордонів і Україна // Людина і політика. – 2002. – № 5.
9. Дергачев В.А. Геополитика. – К., 2000.
10. Дергачев В. Цивилизационная геополитика (Геофилософия). – К., 2004.

11. Дергачов О. Міжнародне становище України // Політична думка. – 2000. – № 2.
12. Замятин Д.Н. Геополитика: основные проблемы и итоги развития в XX в. // Политические исследования. – 2001. – № 6. – С. 97-115.
13. Івченко О.Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. – К., 1997.
14. Коваль І.Н. Последняя битва «холодной войны»: восточноевропейская политика сверхдержав в концепции зарубежной политологии. – Одесса, 1999.
15. Козакевич Є. Розширення НАТО та європейська політика України // Політична думка. – 1999. – № 1-2.
16. Кучма Л.Д., Нова архітектура безпеки в Європі неможлива без України // Політика і час. – 1996. – № 7.
17. Лапкин В.В. Политические трансформации в России и на Украине в 2004-2006 гг.: причины и возможные последствия // Политические исследования. – 2007. – № 1. – С. 104-119.
18. Левківський К.М., Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Львів, 2004. – С. 394-446.
19. Мадіссон В., Шахов В. Політологія міжнародних відносин. – К., 1997.
20. Основные сведения об Организации Объединенных Наций. – М., 1995.
21. Пирожков С.И., Губский Б.В. Украина – Россия: проблемы экономического взаимодействия. – К., 2000.
22. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч. посібник. – К., 2001. – С. 304-316.
23. Політологія / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К., 2004. – С. 692-775.
24. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів, 1994. – С. 476-510.
25. Політологія в Україні: стан і перспективи розвитку. – К., 2000.
26. Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К., 2001. – С. 354-382.
27. Політологія: Підручник / За загальною ред. проф. Кремень В.Г., проф. Горлача М.І. – Х., 2002. – С. 547-583, 626-633.
28. Політологія: Підручник для вищ. навч. закладів / За загальною ред. Ю.І. Кулагіна. – К., 2002. – С. 545-611.
29. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – К., 2001. – С. 416-454.
30. Політологія: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Керівник авт. кол. М.І. Панов. – К., 2005. – С. 475-514.
31. Політологія: лекційний курс і практикум: Навч. посібник / За ред. Т.В. Гончарук. – Тернопіль, 2009. – С. 246-267.
32. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студент. вищ. навч. закладів. – К., 1997.
33. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – К., 2004. – С. 351-463.
34. Рябов С. Теорія міжнародної політики // Політологічні читання. – 1995. – № 1.

35. Семке Н.М. Політологія. Модульний курс: навч. посібник. – Х., 2009. – С. 303-319.
36. Тарасюк Б. Україна в сучасному світі // Політика і час. – 1998. – № 11-12.
37. Толстов С. Україна в євроатлантичних відносинах // Політична думка. – 1999. – № 3.
38. Удовин С.Л. Глобализация: Семиотические подходы. – К., 2002.
39. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку. – К., 1999.
40. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. – К., 1999.
41. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К., 2002. – С. 502-539.
42. Юрій М.Ф. Політологія. – К., 2005. – С. 319-339.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

При вивченні першого питання зверніть увагу на те, що під «світовою політикою» розуміють процеси вироблення, прийняття і реалізації рішень, які стосуються життя світового співтовариства, тобто усіх держав, які існують сьогодні на планеті. Суб'єктами світової політики виступають держави, міжнародні об'єднання, політичні партії, рухи тощо. Як Ви вважаєте, яка роль ООН, інших міжнародних організацій у забезпеченні миру, безпеки, консенсусу.

Важливим завданням світового співтовариства є розв'язання глобальних проблем. Глобальні проблеми мають загальнолюдський зміст і планетарний масштаб. Їх загострення криє у собі загрозу загибелі цивілізації, а розв'язання потребує спільних зусиль усього людства. Спробуйте проаналізувати основні глобальні проблеми людства. Охарактеризуйте риси геополітичної ситуації на початку ХХІ ст.

Глобальними проблемами сучасності є:

- економічні (забезпечення людства сировинними та продовольчими ресурсами);
- політичні (ліквідація зброї масового знищення і побудова без'ядерного світу, відвернення ядерної війни, забезпечення міжнародної безпеки, зміцнення всебічного співробітництва всіх країн);
- соціальні (регулювання демографічних процесів; боротьба з найбільш небезпечними хворобами, охорона здоров'я; ліквідація бідності, безробіття, голоду, відсталості значної частини населення світу; подолання злочинності, корупції, тероризму; захист і розвиток духовного середовища);
- екологічні (захист природного середовища, біосфери та ноосфери з метою збереження і розвитку життя на Землі).

Готуючись до другого питання треба мати на увазі, що міжнародні відносини як систему неможливо зрозуміти без взаємозв'язку з такою категорією як «зовнішня політика». У кінцевому підсумку міжнародні відносини складаються, перш за все, із сукупності зовнішньополітичної

діяльності держав, які є основними учасниками міжнародних відносин і як самостійні суб'єкти, і як члени певних організацій.

В основі зовнішньої політики лежать національні інтереси як інтегральне вираження інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему. До сфери національних інтересів традиційно відносять: збереження нації як вільної та незалежної держави; безпека від загрози зовні; зростання національного добробуту; захист економічних і політичних позицій держави на міжнародній арені; розширення впливу держави у світовій політиці. Розрізняють два основних рівні зовнішньополітичних інтересів: рівень головних інтересів і рівень специфічних інтересів. Проаналізуйте ці рівні.

На основі зовнішньополітичних інтересів визначаються цілі зовнішньої політики. Вони зумовлюються суспільно-політичним ладом, формою державного правління, типом політичного режиму, історичними особливостями, геополітичними умовами та іншими чинниками. Серед багатоманітних цілей зовнішньої політики можна виокремити найголовніші: забезпечення національної безпеки держави, збільшення сили держави, зростання престижу та зміцнення міжнародних позицій держави. Спробуйте охарактеризувати основні цілі зовнішньої політики.

Зовнішня політика держави виконує три основних функції: охоронну, представницько-інформаційну і переговорно-організаторську, які є конкретизацією зовнішніх функцій держави: оборонної, дипломатичної і співробітництва. З'ясуйте значення та сутність цих функцій.

Найважливішим способом здійснення зазначених функцій зовнішньої політики держави є дипломатія, під якою звичайно розуміють контакти між державами і засоби їх реалізації. Загальне керівництво дипломатичною діяльністю здійснює глава держави або уряду, а безпосереднє – міністерство закордонних справ. До основних форм дипломатичної діяльності належать: зустрічі глав держав та урядів; постійне представництво, здійснюване послами й місіями; участь представників держав у роботі міжнародних організацій; дипломатичні конгреси, наради, конференції; підготовка та укладання міжнародних угод; дипломатичне листування у формі послань, заяв, нот, меморандумів та ін.

Важливе значення для досягнення цілей зовнішньої політики мають засоби її здійснення. Залежно від сфер суспільного життя вони поділяються на політичні, економічні та ідеологічні. Проаналізуйте засоби зовнішньої політики.

На міжнародну арену Україна, зважаючи на її геополітичні характеристики та економічний потенціал, вийшла помітним державним суб'єктом у світовій розстановці сил. В Україні в Карпатах міститься географічний центр Європи в Криму – геополітичний полюс Євразії. За площею (603,7 тис. кв. км) Україна посідає друге місце в Європі, поступаючись лише Росії. З точки зору класичної геополітики українська геостратегія постала перед вибором двох головних парадигм: євразійської та євроатлантичної (до яких пізніше долучилась і третя – чорноморська), що

зумовлено специфікою географічного розташування України, її належністю одночасно до двох регіонів – Європи та Євразії і, до того ж, її периферійним положенням у кожному з них. Спробуйте проаналізувати плюси і мінуси геополітичного положення України.

Готуючись до цього питання зверніть увагу на те, що особливість геополітичного становища України полягає в тому, що, будучи відкритою для інтеграції до Європи, вона, на відміну від інших країн Центральної та Східної Європи, змушена долати дві лінії поділу континенту, які виникли після Другої світової війни. Перша – межа, що розмивається і зникає, – між країнами колишнього Варшавського Договору й рештою Європи. Друга – західний кордон колишнього СРСР, що часом сприймається як межа дуже неоднорідної та аморфної СНД, яка віддаляє Україну від її природних партнерів у Європі.

З офіційним проголошенням суверенітету України 16 липня 1990 р. і розпадом СРСР у 1991 р. перед Україною постала проблема, пов'язана з визначенням її місця і нової ролі у сучасному світі. Країни світу активно підтримали вступ незалежної України в міжнародне співтовариство. Вже до початку жовтня 1992 р. її визнали 124 країни, з них 93 встановили з Україною дипломатичні відносини. Україна виступає на міжнародній арені як без'ядерна, позаблокова держава, яка прагне дотримуватися принципів і норм міжнародного права. При вивченні останнього питання спробуйте проаналізувати основні принципи зовнішньополітичної діяльності України, участь у міжнародних організаціях, роль у світовій спільноті та те як відбуваються національні інтереси держави на міжнародній арені у зовнішньополітичній концепції.

3 Вимоги до написання реферату

Реферат – це творче завдання, завдяки якому перевіряється рівень самостійного мислення студента, його вміння обробляти та аналізувати матеріал, робити узагальнюючі висновки, практично застосовувати знання, здобуті в процесі навчання.

Структура реферату:

- титульний аркуш;
- план;
- вступ;
- основна частина (текст реферату);
- висновок;
- список літератури.

Основні вимоги до оформлення реферату

- Реферат має бути виконаний на одній сторінці аркуша білого паперу формату А 4 (210 / 297 см.), обсягом 10-15 сторінок.
- Реферат роздруковується на принтері або пишеться охайним почерком обсягом, адекватним друкованому.
- Якщо текст надруковано на принтері, відстань між рядками – полуторний інтервал, шрифт Times New Roman розміру 14.
- Параметри сторінок: зверху та знизу – 2 см, зліва – 2 см, справа – 1 см.
- Першою сторінкою роботи є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок. На титульному аркуші номер сторінки не ставлять, на наступних сторінках номер проставляють у правому верхньому куті сторінки без крапки наприкінці.
- Реферат виконується українською мовою.

Захист реферату

Після написання та належного оформлення реферату студент захищає його на практичному занятті. Якщо студенту не вистачило часу для захисту реферату він здає його викладачу. На захисті реферату студент у стислій доповіді (3-5 хвилин) викладає основний зміст роботи та робить власні висновки.

Отримані бали за реферат залежать, насамперед, від ступеня його підготовки, самостійності в обробці матеріалу, оформлення (дотримання параметрів), грамотності викладу та ін.

Рекомендована література

1. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К., 1995.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избран. произв. – М., 1990.
3. Гаджиев К.С. Введение в политологию. – М., 2000.
4. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навч. посібник. – Львів., 2001.
5. Горлич М.І. Політологія: наука про політику. – К., 2001.
6. Левківський К.М., Піча В.М., Хома Н.М. Політологія: Підручник для студентів вищих закладів освіти. – Львів, 2004.
7. Піча В.М., Лемківський К.М., Хома Н.М. Політологія: Типові питання та відповіді з лекційного курсу: Навч. посіб. для студентів. – К., 2002.
8. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. Навч. посібник. – К., 2001. –
9. Політологія / За ред. Ф.М.Кирилюка. – К., 2004.
10. Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів, 1994.
11. Політологія в Україні: стан і перспективи розвитку. – К., 2000.
12. Політологія: Підручник / За заг. ред. І.С. Дзюбка, К.М. Левківського. – К., 2001.
13. Політологія: Підручник / За загальною ред. проф. Кремень В.Г., проф. Горлача М.І. – Х., 2002.
14. Політологія: Підручник для вищ. навч. закладів / За загальною ред. Ю.І. Кулагіна. – К., 2002.
15. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – К., 2001.
16. Політологія: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Керівник авт. кол. М.І. Панов. – К., 2005.
17. Політологія: лекційний курс і практикум: Навч. посібник / За ред. Т.В. Гончарук. – Тернопіль, 2009.
18. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці. Навчальний словник-довідник для студентів / Укл. В.М.Піча, Н.М.Хома. – К., 2001.
19. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студент. вищ. навч. закладів. – К., 1997.
20. Рудич Ф.М. Політологія: Підручник. – К., 2004.
21. Семке Н.М. Політологія. Модульний курс: навч. посібник. – Х., 2009.
22. Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Туренко В.В. Вступ до політології. – К., 1996.
23. Холод В.В. Лекції з політології: Навч. посіб. – Суми, 2001.
24. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К., 2002.
25. Юрій М.Ф. Політологія. – К., 2005.

Додаток А – Питання до екзамену з дисципліни «Політологія»

1. Становлення політології як науки і навчальної дисципліни.
2. Значення політології у сучасному житті.
3. Політологія в системі суспільних наук.
4. Предмет і методи політології.
5. Структура та функції політології.
6. Проблеми держави в країнах стародавнього Сходу.
7. Суспільно-політичні доктрини античності.
8. Погляди Платона та Аристотеля на державу, форми правління.
9. Політичні вчення епох Раннього християнства і Середньовіччя.
10. Н.Макіавеллі – засновник світської політичної науки. Макіавеллізм.
11. Англійська політична думка Нового часу.
12. Французька політична думка Нового часу.
13. Німецька політична думка Нового часу.
14. Основні напрями західноєвропейської політичної думки ХІХ ст.
15. Політична думка Росії ХVІІ – ХІХ ст.
16. Сучасна зарубіжна політологія: основні ідеї, напрямки дослідження.
17. Політичні погляди Київської Русі.
18. Політична думка в Україні в умовах наступу Речі Посполитої.
19. Політичні концепції діячів Києво-Могилянської академії.
20. Конституція П.Орлика як втілення української державницької ідеї.
21. Суспільно-політична концепція С.Климовського.
22. Проблеми демократії, держави та політичних відносин в суспільній думці України другої половини ХІХ ст.
23. Концепції державного устрою М.Костомарова та М.Драгоманова.
24. Суспільно-політичні погляди І.Франка.
25. Основні напрями розвитку української політичної думки у першій половині ХХ ст.
26. Соціалістичний та консервативний напрямки політичної думки України першої половини ХХ ст.
27. Націонал-комуністична течія української політичної думки першої чверті ХХ ст.
28. Політичні ідеї українців на теренах СРСР та в еміграції.
29. Критерії, принципи та ознаки демократичної організації суспільства.
30. Основні категорії етнополітики: народ, етнос, нація.
31. Етнонаціональні відносини і світовий досвід самовизначення народів.
32. Етнонаціональна політика в Україні.
33. Влада як явище суспільного життя.
34. Основні концепції політичної влади.
35. Ресурси та форми політичної влади.
36. Поняття легітимності політичної влади.
37. Проблема влади в сучасному українському суспільстві.
38. Поняття і структура політичної системи.

39. Політична система за Д.Істоном та Г.Алмондом.
40. Функції політичної системи.
41. Типологія політичних систем.
42. Політична система України, шляхи її розвитку і особливості функціонування.
43. Сутність і ознаки держави, теорії її походження.
44. Типологія держав.
45. Структура і функції держави.
46. Вищі органи сучасної держави.
47. Форми державного правління.
48. Форми державного устрою.
49. Процес державотворення в Україні.
50. Поняття і структура політичного режиму.
51. Типи політичних режимів.
52. Політичний режим України.
53. Поняття політичної еліти та еволюція теорії політичної еліти.
54. Функції та типологія політичної еліти.
55. Сутність, концепції та класифікація політичного лідерства.
56. Функції та типологія політичного лідерства.
57. Механізми формування політичного лідерства і політичної еліти.
58. Політична еліта і лідерство в Україні.
59. Поняття та генезис політичних партій.
60. Функції політичних партій.
61. Типологія політичних партій.
62. Становлення багатопартійності в Україні.
63. Поняття партійної системи та типи партійних систем.
64. Основні типи сучасних виборчих систем.
65. Особливості партійної і виборчої системи України.
66. Громадсько-політичні організації
67. Типологія громадських організацій.
68. Громадські рухи.
69. Сучасний розвиток українського суспільства.
70. Сутність, структура та функції політичної культури.
71. Типи політичної культури.
72. Поняття та функції політичної ідеології.
73. Світові політико-ідеологічні доктрини.
74. Лібералізм як тип суспільно-політичної думки. Неолібералізм.
75. Консерватизм як тип суспільно-політичної думки. Неоконсерватизм.
76. Фашизм і неофашизм: ідейні джерела, соціальна база, цілі.
77. Співвідношення політики і моралі.
78. Специфіка взаємин політики і релігії.
79. Роль ЗМІ в формуванні політичної свідомості.
80. Сутність і типологія політичних конфліктів.
81. Шляхи подолання конфліктних ситуацій.
82. Поняття та особливості зовнішньої політики.

83. Цілі, функції та засоби зовнішньої політики.
84. Міжнародні організації.
85. Геополітичне становище України.
86. Євразійська парадигма: Україна – Росія: двосторонні відношення чи стратегічне партнерство.
87. Україна в європейському та євроатлантичному політичному процесі.
88. Національні інтереси України.
89. Характерні риси сучасної геополітичної ситуації у світі.
90. Глобальні проблеми сучасності та шляхи їх розв'язання.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1 Тематика лекційних занять.....	4
2 Плани практичних занять.....	8
Тема 1. Політологія як наука і навчальна дисципліна. Політика як суспільне явище.....	8
Тема 2. Основні віхи історії світової політичної думки.....	12
Тема 3. Розвиток політичної думки в Україні.....	18
Тема 4. Політична влада і владні відносини. Політична система суспільства.....	23
Тема 5. Держава у політичній системі суспільства.....	28
Тема 6. Політичні еліти і політичне лідерство в політичному процесі.....	33
Тема 7. Партиїні та виборчі системи. Політичні партії та громадсько-політичні організації і рухи.....	39
Тема 8. Світова політика і міжнародні відносини.....	45
3 Вимоги до написання реферату.....	51
Рекомендована література.....	52
Додаток А – Питання до екзамену з дисципліни «Політологія».....	53